

Preventivní program Křižovatka

Kriminalita mládeže a možnosti restorativní justice

Marie Kovářová · Pavel Řezáč · Kateřina Hrušková · Jana Runčáková

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Kriminalita mládeže a možnosti restorativní justice

Marie Kovářová ▪ Pavel Řezáč ▪ Kateřina Hrušková ▪ Jana Runčáková

Tento projekt byl financován z Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost CZ. 1.04/3.1.02/67.00065 a ze státního rozpočtu České republiky.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Marie Kovářová · Pavel Řezáč · Kateřina Hrušková · Jana Runčáková

Kriminalita mládeže a možnosti restorativní justice

Vydala RATOLEST BRNO, občanské sdružení

Vydání druhé, Brno

Grafika Mgr. Markéta Jedličková

Tisk CAT CUT s. r. o.

Tento projekt byl financován z Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost CZ. 1.04/3.1.02/67.00065 a ze státního rozpočtu České republiky.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Obsah

1. Úvod do problematiky rizikového chování mládeže s aspektem na kriminalitu	4
1.1. Co je rizikové chování	5
1.2. Mládež a delikvence – proč právě nyní?	8
1.3. Typy rizikového chování	10
1.3.1. Agresivní chování jako jedna z forem delikventního typu rizikového chování	14
1.4. Delikvence a role vrstevníků	22
1.5. Specifické rysy kriminality mládeže	26
2. Princip restorativní justice předcházející vzniku a realizaci probačních programů	28
2.1. Restorativní justice v České republice	29
2.1.1. Prvky restorativních přístupů v České trestněprávní úpravě	30
2.2. Postavení Probační a mediační služby v ČR	31
2.2.1 Probační činnosti	32
2.2.1.1. Probační dohled podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže	33
3. Shrnutí	35
4. Příklady dobré praxe	36
5. Literatura	41

1. Úvod do problematiky rizikového chování mládeže s aspektem na kriminalitu

Tato brožura se zabývá tématem kriminality mládeže a jeho důsledky v období adolescence. Kriminalita v období dospívání je z našeho pohledu stále větší problém. Mladí lidé, kteří spáchají trestný čin, či čin jinak trestný¹ se dostávají do péče pracovníků Orgánů sociálně právní ochrany dětí (OSPOD), kurátorů pro mládež, pracovníků Probační a mediační služby (PMS ČR). Tito odborníci, ale na základě přímé zkušenosti, nemají dostatečné kapacity (zejména časové), aby na tyto mladé lidi účinně působili. Kontakt nezletilých a mladistvých s těmito odborníky se podle našich zkušeností zaměřuje především na administrativní řešení dané situace a možnost účinné práce s těmito mladistvými není možná. Intervence tak nemá významnější přínos pro zmírnění recidivy tohoto chování. Problematika kriminality mladistvých je v brněnském regionu dlouhodobě stabilní, ale na vysoké úrovni. Ze statistik Policie ČR² za rok 2013 vyplývá, že kriminalita mladistvých se pohybuje okolo 2,5 % z celkového počtu spáchaných trestných činů v Jihomoravském kraji (JMK). I přesto, že v procentuálním vyjádření se nejedná o vysoké číslo, jsou tyto údaje alarmující. V roce 2013 bylo spácháno celkem 770 trestných činů lidmi do 17 let věku. Lze předpokládat, že celkový počet je mnohem vyšší a vlivem latentní kriminality tak dochází ke značnému zkreslení statistických údajů. Potřebu zaměřit se na uvedenou cílovou skupinu zdůrazňuje také Komunitní plán sociálních služeb města Brna³ pro období 2010 – 2013, kde je jednou z priorit sociální prevence kriminality u dětí a mladistvých. Kriminalita této cílové skupiny je závažná hned z několika důvodů. Jsou jimi: přímý dopad na společnost, nebezpečí opakování trestné činnosti a zvyšování závažnosti páchané trestné činnosti. Bez výchovného zásahu se zvyšuje riziko upevnění a nárůstu delikventního jednání, což má zejména vliv na budování hodnotového žebříčku mladých lidí, na jejich zapojení do společnosti a na trhu práce. Ačkoliv došlo v průběhu posledních let ke snížení ukládání represivních opatření, stále je tento přístup poměrně hodně uplatňován. Represivní přístup má však podle nás spíše negativní dopad na budoucí životní a profesní dráhu mladého jedince (záznam v trestním rejstříku, či pobyt ve výchovném ústavu značně omezi možnosti jedince na další zapojení do společnosti). Naopak, u výchovných programů je patrný především jejich preventivní a podpůrný charakter.

1. Čin, který by byl osobou starší 15 let považovaný za trestný.
2. <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2013.aspx>
3. <http://socialnipece.brno.cz/texty/11/podmenu/272/komunitni-plany-socialnich-sluzeb/>

1.1 Co je rizikové chování

Oblast rizikového chování je z psychologické perspektivy zkoumána téměř 50 let. Prvotní bádání se zaměřovala zejména na detailnější charakteristiku rizikového chování. Postupně se ale začalo zkoumat rizikové chování z hlediska jeho možných predispozic, či oblastí, které s rizikovým chováním souvisí. Tyto snahy měly za cíl lépe popsat projevy a současně také pochopit důvody vedoucí jedince k rizikovému chování. Charakterizování rizikového chování má své kořeny v teoriích hodnot a očekávání (Rotter 1982, 1954) a v pojetí anomické společnosti (Merton, 1957). Uvedené teorie jsou založené na předpokladu, že chování je výsledkem interakce mezi jedincem a prostředím. Očekávání interakce je vyjádřena v Lewinově (1951) teorii pole, podle které závisí chování jedince na aktuálním stavu jeho potřeb a je funkcí prostoru, ve kterém se každý jedinec nachází. Tyto koncepty jsou propojeny v rámci popisu rizikového chování dle Zuckermana (2007). Citovaný autor se domnívá, že v situaci, kdy jedinec nemá v rámci interakce s druhým naplněné své individuální potřeby (pramenící z jeho hodnot) se může rozvinout chování, které je za hranicí normy (Zuckerman, 2007). Ve většině případů se jedná o chování delikventní.

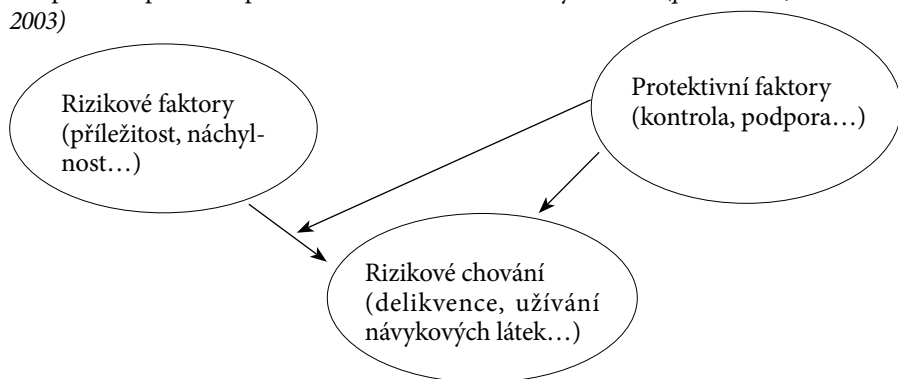
Před více než 30 lety se pracovalo s termínem problémové chování. To bylo definované jako chování, které je v centru pozornosti ostatních, způsobuje ostatním nesnáze a je mimo společenské či právní normy tradiční společnosti. Jinými slovy, jedná se o chování, které zpravidla vyvolává potřebu některé z forem sociální kontroly (Jessor, Jessor, 1977). Později rozšiřuje Jessor (1991) dosavadní poznatky o rizikovém chování a prezentuje teorii, která pracuje s rizikovými a ochrannými faktory. Rizikové faktory chápe jako ty, které motivují jedince k zapojení se do rizikového chování. Naopak ochranné faktory jsou ty, které snižují pravděpodobnost zapojení se do rizikových činností. Oblast rizikových a protektivních faktorů obsahuje 3 propojené systémy. Jedná se o osobnostní systém, environmentální systém a systém chování (Jessor et al., 1995). Z tabulky č. 1 jsou patrné oblasti, které působí jako protektivní faktory a současně ty, které působí jako spouštěče (tedy rizikové faktory). Z níže uvedené tabulky je dále patrné, že rizikové faktory a faktory protektivní stojí proti sobě a mají rovnocennou funkci. Na jedince tedy působí buď rizikový faktor, nebo faktor protektivní. Příkladem takového modelu by mohla být situace, kdy jedinec má dobrý vztah s dospělými (např. rodiči) – tedy protektivní environmentální faktor, nebo jedinec může upřednostnit vrstevnickou skupinu, před dospělými osobami – tedy environmentální rizikový faktor. Může se také stát, že působí naráz jak rizikový faktor, tak faktor protektivní. Příkladem toho by mohla být situace, kdy jedinec ve škole dosahuje velmi špatných výsledků – rizikový faktor chování, ale současně velmi dbá na vlastní zdraví – tedy protektivní osobnostní faktor. Více protektivních a rizikových faktorů nám nabízí následující tabulka – Tabulka č. 1.

Tabulka č. 1: Rizikové a protektivní faktory problémového chování (Jessor et al., 1995)

Protektivní faktory		Rizikové faktory	
Osobnostní systém	Pozitivní orientace na školu	Osobnostní systém	malé očekávání úspěchu
	Pozitivní orientace na vlastní zdraví		Nízké sebehodnocení
	Netolerance vůči deviantnímu chování		Pocitovaná životní beznaděj
Environmen-tální systém	Pozitivní vztahy s dospělými	Environmen-tální systém	Vyšší orientace na vrstevníky, než na rodiče
	Pocitovaný nedevidantní model jednání vrstevníků		Pocitovaný model deviantního jednání vrstevníků
	Pocitovaná silná kontrola a sankce za porušení		
Systém cho-vání	Zapojení se do prosociál-ních aktivit (např. dobrovol-nictví)	Systém cho-vání	Školní selhávání

Při snaze lépe popsat funkci rizikových a protektivních faktorů problémového (rizikového chování) přinesli autoři (Jessor et al., 2003) systematizaci rizikových a protektivních faktorů. Systém je tvořený třemi typy protekce a třemi typy rizika. Ty se podílejí, nebo naopak brání vzniku rizikového chování. V tomto modelu ovlivňují rizikové faktory rizikové chování přímo. Funkce protektivních faktorů může být dvojitá. První funkcí je přímé působení proti rozvoji rizikového chování. Druhou funkcí je „neutralizování“ rizikových faktorů, které na jedince působí. Blíže je tento model znázorněn v následujícím obrázku – Obrázek č. 1.

Obrázek č. 1: Model přímého vlivu rizikových a protektivních faktorů na rizikové chování a nepřímého působení protektivních faktorů na faktory rizikové (převzato z: Jessor et al., 2003)

Zuckerman (1979) se při definování chování, jež bychom dnes charakterizovali jako rizikové, věnuje spíše individuálnímu prožitku jedince, než dopadům na společnost. Charakterizuje rizikové chování jako chování, které se vyznačuje potřebou odlišnosti, prožitím něčeho nového a ochotou podstupovat rizika fyzická a sociální, za účelem dosažení silného prožitku. V této souvislosti hovoří autor o tzv. „hledání senzace či vzrušení.“ Týž autor (Zuckerman, 1980) popisuje v rámci „škály hledání vzrušení“ celkem čtyři dimenze. První z nich je dimenze „hledání dobrodružství“⁴. Ta je charakterizovaná hledáním fyzického nebezpečí. Příkladem, který autor uvádí, je parašutismus. Druhá dimenze, „hledání nových zážitků“⁵, odráží tendenci jedince vyhledávat nové zážitky, které zpracováváme přes naše smysly a myšlení. Nové zážitky můžeme dosáhnout s užíváním určitých druhů omamných látek, nebo skrze spontánní životní styl. Třetí dimenze, „disinhibice“⁶, je charakterizovaná jako silná snaha o dosažení příjemných prožitků skrze realizování činností, kterými mohou být např. (požívání alkoholu s přáteli, hazard, sex apod). Poslední dimenzí je „kapacita zvládat nudu“⁸. Ta je charakterizovaná psychomotorickým neklidem při vykonávání běžných, rutinních činností.

Později se oblast zkoumání rizikového chování přesunula spíše k vymezení samotného rizika, a současně k posunu vnímání rizikových činností směrem k individuálnímu posuzování. Priest a Gass (1997) rozlišují mezi rizikem skutečným (reálným) a zdánlivým. Riziko dle citovaných autorů vzniká díky přítomnosti situace, která vyvolává nebezpečí. Pro prožití rizikového zážitku je nezbytné experimentování a zkoušení něčeho nového. Nové prožitky jsou pro nás kontrastem rutinních situací, které provádíme zpravidla mechanicky. Nebezpečí vzniká díky náročnosti na schopnosti daného člověka, nejistotě očekávaného výsledku a vnějším podmínkám. Z této charakteristiky je patrná subjektivita konceptu rizika. Autoři pracují s tím, že každý jedinec vnímá jako rizikové odlišné činnosti.

4. Sensation Seeking Scale (dále jen SSS)
5. Thrill and Adventure Seeking (dále jen TAS)
6. Experience Seeking (dále jen ES)
7. Disinhibition (dále jen DIS)
8. Boredom Susceptibility (dále jen BS)

1.2 Mládež a delikvence – proč právě nyní?

Rizikové chování v nejrůznějších typech (delikvence, rizikové sexuální chování, užívání škodlivých látek, rizikové jízda autem apod.) je v současných výzkumech nejčastěji spojováno s vývojovým obdobím adolescence. Dřívější poznatky o adolescenci jako o období vzdoru, konfliktu či výrazných vášnivých emocionálních stavech, jež jsou důvodem k zapojení se do rizikových aktivit, jsou v současné době opomíjeny (Burton, Garrett – Peters, Eaton, 2004). Uvažování o adolescentech jako lidech, kteří jsou schopni hůře vnímat riziko dané činnosti oproti dospělé populaci, vyvrací ve svém výzkumu Reyna a Farley (2006). Z výsledků, které citovaní autoři prezentují je patrné, že neexistuje průkazný rozdíl ve vnímání rizika, či hodnocení zranitelnosti jedince mezi skupinami adolescentů a dospělé populace. V této souvislosti popisují autoři (Millstein, Halpern-Felsher, 2002) míru přitažlivosti rizika spojeného s realizací potenciálně nebezpečné aktivity. Z výzkumu je patrné, že ani v této oblasti neexistuje rozdíl mezi skupinou adolescentů a skupinou dospělé populace.

Beyth–Marom et al. (1993) nachází rozdíl mezi adolescenty a dospělou populací v oblasti rozhodování se o zapojení se do rizikové činnosti. Citovaní autoři popisují, že tendence činit rozhodnutí i bez dostatečných informací je u adolescentů výrazně vyšší. Adolescenti zpravidla nemají dostatečné informace o dané činnosti, o jejích případných rizicích. Z tohoto důvodu nejsou schopni objektivně zvážit zisky a ztráty z této činnosti. Omezené množství informací o dané činnosti však vyvažují tím, že jsou (i s malým množstvím informací o rizicích dané činnosti) schopni se pro realizaci dané činnosti rozhodnout. Adolescenti disponují nedostatečným množstvím informací nutných k posouzení, zda se do dané činnosti zapojit. Je proto vhodné věnovat se účinnosti předávání informací a jejich přijímání (Steinberg, 2004). Autor sděluje, že snahy o předání informací o rizicích (např. užívání návykových látek, rizikovém sexu apod.) na jedné straně vedou ke zlepšení v oblasti přemýšlení o daných jevech, ale na druhé straně nastává zřídka změna chování.

V současné době se uvažuje také o pozitivní roli rizikového chování v období adolescence (např. Dworkin, 2005; Ciairano, 2004; Hendry, Kloep, 2003; Lightfoot, 1997; Ponton, 1997 a další). Často se při snaze porozumět rizikovému chování využívá klasické teorie vývojových úkolů. Tento pojem poprvé definoval Havighurst (1987) jako naplnění potřeb a očekávání společnosti, ale také naplnění individuálních potřeb. Pro splnění vývojového úkolu je možné využít již zažitý a osvědčený vzorec chování, nebo nový, dosud nevyzkoušený. Období adolescence je charakteristické právě zkoušením nových vzorců chování. Jedná se o příležitost testovat vlastní schopnosti, hranice vlastního úsilí, ale současně také hranice druhých lidí. V tomto duchu charakterizuje Compas

(2004) motivy k rizikovému chování jako příležitost k testování vlastních schopností. Tito adolescenti se tak v řadě případů cítí jako odolní vůči případným nežádoucím dopadům. Testování nových věcí, například v podobě rizikového chování tak může na jedince i pozitivní dopad.

Typických charakteristik jedince stojících v pozadí rizikového chování můžeme nalézt právě ve vývojovém období adolescence celou řadu – nízké, či nestabilní sebehodnocení (např. *Wild et al., 2004; Gullone, Paul, Moore, 2000*), tlak vrstevnické skupiny (*Ryan, 2001*), místo kontroly (*Ben – Zur, Zeidner, 2009*), rodová příslušnost (*Michael, Ben – Zur, 2007*). Tyto oblasti jsem již zmiňoval v kapitole zabývající se modely rizikového chování a jsou v rámci období adolescence i nejčastěji zmiňované. Z tohoto důvodu se v další části zaměřuji na tyto oblasti z hlediska naplnění vývojových úkolů – tedy spojuji teorie, které jsou v současné době na poli rizikového chování ty nejčastěji užívané.

1.3 Typy rizikového chování

Při definování chování, které patří mezi rizikové a které nikoli nám může pomoci také vymezení skrze popsané typy (druhy) rizikového chování. Pro další zpřesnění rizikového chování se v následující části věnují jednotlivým typům rizikového chování. *Irwin et al. (1997)* považují za typy rizikového chování tyto oblasti:

1. Rizikové sexuální chování – do této oblasti řadí autoři nikoli jen nechráněný pohlavní styk, ale také promiskuitu jedince. Jedná se tak o chování, díky kterému riskuje jedinec nakažením pohlavní nemocí.
2. Užívání návykových látek – do této skupiny patří užívání všech druhů návykových látek počínaje alkoholem, přes marihuanu, až po tzv. tvrdé drogy. Rizikovitost tohoto chování je dle autorů dána zejména skrze zdravotní rizika, která návykové látky mohou způsobovat. Současně je riziko dáno možnostmi přenosu nakažlivé nemoci – např. skrze intravenózní podání látky.
3. Rizikové chování spojené s příjmem potravy – v rámci této oblasti uvažují autoři o nadměrné konzumaci tučných, sladkých a slaných jídel. O riziku uvažují v souvislosti s možností zdravotních komplikací v dospělosti způsobených např. vysokým cholesterolem apod.
4. Delikventní chování – tento typ rizikového chování zahrnuje dle citovaných autorů všechno chování, které je za hranicí zákona. Jedná se o přestupky, jednorázové spáchané trestné činy a současně také opakované trestné činy. V rámci tohoto typu tak jde o tzv. antisociální chování, tedy o chování, které je namířené proti druhému, či proti skupině. Riziko v rámci tohoto typu je dle autorů dvojí – riziko pro jedince a riziko pro společnost.
5. Rizikové řízení motorového vozidla – do tohoto typu patří např. řízení motorového vozidla bez patřičného oprávnění, bez patřičných pomůcek (bez užití povinné helmy na motocyklu, bez užití bezpečnostních pásů v autě apod.). Současně může jít o kombinaci užití návykové látky a řízení motorového vozidla. Riziko opět spočívá v možných dopadech na jedince (zranění), a současně nebezpečí pro společnost.
6. Chování vedoucí ke zranění (úrazu) – tímto typem rizikového chování autoři myslí sportovní a zájmové aktivity, které mohou vést ke zranění. Jedná se o nejruznější „extrémní“ formy běžných sportů, a současně aktivity jako extrémní jízda na skateboardu apod. Riziko spočívá zejména v možné zdravotní újmě aktéra.

Obdobnou typologii rizikového chování nabízí např. *Zuckerman a Kuhlman (2000)*. Ti považují za typy rizikového chování požívání alkoholu, kouření, užívání drog, rizikové sexuální chování, hazardní hry, delikventní chování, rizikové řízení motorového vozidla. Tito autoři tak oproti *Irwinovi et al. (1997)* rozdělují závislostní chování (poží-

vání alkoholu, kouření, užívání drog). Současně přidávají další typ rizikového chování a závislost na hazardních hrách. Tuto oblast vnímají jako rizikovou nejen samu o sobě, ale zejména tím, že se jedinec obvykle zapojuje do dalšího (zejména delikventního) rizikového chování. Další typologii rizikového chování v období pubescence a adolescence přináší také *Miovský et al. (2010)*. Dle citovaných autorů můžeme rozlišit celkem 9 oblastí rizikového chování.

1. Záškoláctví – jedná se o neomluvenou absenci žáka (studenta) ve škole. Může se přitom jednat o žáka základní či střední školy. Z hlediska dalších práva se jedná o přestupek, kterým žák (student) zanedbává školní docházku. V rámci základního vzdělání je tato docházka povinná. Záškoláctví může být spojeno s dalšími typy rizikového chování jako je např. zneužívání návykových látek, gambling, dětská kriminalita, prostituce aj., které obvykle negativně ovlivňují osobnostní vývoj jedince.
2. Šikana a extrémní projevy agrese – do tohoto typu patří dle citovaného autora extrémní formy agresivního chování, které jsou namířeny vůči druhé osobě např. fyzické napadení s následkem ublížení na zdraví, verbálně agresivní útoky atd., vůči sobě (automutilace, suicidální chování atd.), vůči věcem (vandalismus, poškozování cizích věcí, sprejerství apod.). Citovaný autor tak považuje šikanu jako jednu z mnoha různých podob extrémně agresivního chování.
3. Rizikové sporty a rizikové chování v dopravě - lze chápat jako záměrné vystavování sebe nebo druhých nepřiměřeně vysokému riziku újmy na zdraví, případně přímému ohrožení života díky realizaci sportovní činnosti. Mohli bychom sem řadit např. extrémní formy řady sportů (snowboarding, sjezdy na horských kolech, sjezdy divokých řek, extrémní formy závodů v autech apod.). Současně bychom sem mohli také řadit realizaci těchto aktivit pod vlivem psychoaktivních látek, čímž je bezpečnost těchto aktivit ještě výrazně snížena. Tento typ rizikového chování je v období pubescence a adolescence méně častý z důvodu výrazně vyšší finanční náročnosti na realizování takových aktivit.
4. Rasismus, xenofobie - soubor projevů směřujících k potlačení zájmů a práv různých menšin (národnostních, náboženských apod.). Jedná se o zastávání rasové nerovnocennosti v jakémkoli smyslu slova a podporování rasové nesnášenlivosti a netoleranci vůči menšinám a odlišnostem.
5. Negativní působení sekt – jde o výrazné vymezení vůči svému okolí na základě sdílené ideologie. V rámci tohoto procesu tak dochází k postupné sociální izolaci, manipulaci a dalším extrémním zásahům do soukromí jejích členů.
6. Sexuální rizikové chování – jde o chování, které vykazuje známky rizika pro jedince rizika v různých oblastech (zdravotní, sociální atd.). Lze sem zařadit např. nechráněný pohlavní styk při náhodné známosti, výrazně promiskuitní chování, rizikové sexuální praktiky, kombinace užívání návykových látek a rizikového

sexu, sexuální zneužívání ve všech jeho formách, zveřejňování intimních fotografií na internetu, či jejich zaslání mobilním telefonem.

7. Závislostní chování – zahrnuje všechny aktivity související s užíváním návykových látek, ale také aktivity související s tzv. nelátkovými závislostmi (např. patologické hráčství – F 63.0, hraní PC her).
8. Spektrum poruch příjmu potravy – jde o poruchy ve vztahu k příjmu potravy (nejčastěji mentální anorexie – F 50.0 a mentální bulimie – F 50.2). Tyto poruchy s sebou nesou mnoho zdravotních, sociálních a psychologických potíží.
9. Okruh poruch a problémů spojených se syndromem CAN (CSA)⁹

Výše uvedené typy rizikového chování, jak je rozdělují *Miovský et al. (2010)*, se však velmi často prolínají. Setkáváme se s tím, že se jedinec nezapojuje „jen“ do jednoho z těchto typů, ale velmi často realizuje více typů rizikového chování současně. V tomto smyslu můžeme uvažovat o tzv. syndromu rizikového chování. Již dříve se *Wilson a Daly (1985)* zabývali obdobným syndromem¹⁰, který může být přítomný u mladých mužů. Týká se charakteristické tendence zkoušet aktivity, jakými jsou zneužívání návykových látek, agresivní projevy chování, tendence vyhledávat rychlost (např. rychlá jízda autem) případně se pouštět do tzv. adrenalinových aktivit. Tento syndrom spočívá v silném puzení kombinovat více těchto aktivit. Nejde tedy pouze o inklinování k jedné činnosti, ale k více činnostem ze spektra rizikového chování. Citovaní autoři popisují, že tento syndrom nebyl u žen prokázán. Důvodem tohoto faktu jsou rodové predispozice jedince. Citovaní autoři uvažují o archetypálním popisu muže jako lovce, ochránitele a ženě jako o pokračovatelce rodu. Ke každému archetypu patří také určité chování. U mužů se s tím setkáváme v podobě inklinace k rizikovým projevům chování. Popisovaný „*young male syndrome*“ je tak z mého pohledu poměrně blízký dnešnímu „*syndromu rizikového chování*“. Jediný rozdíl bychom mohli najít v tom, že „*young male syndrome*“ je popisován v souvislosti s mužskou rodovou příslušností, ale „*syndrom rizikového chování*“ není popisován v souvislosti s rodovou příslušností.

V současné době se spíše než Jungovské archetypální vzorce zkoumá tzv. Gen agresivity (enzym – monoamin oxygenáza A - MAO) (např. *Caspi et al., 2002; Bock, Goode, 1996 a další*). U člověka se však vyskytují dva typy, prvním je typ L a druhým typ H. Typ MAO – L se objevuje zejména u mužů, protože je uložen na pohlavním chromozomu X. Důvodem tohoto výskytu je, že muži mají tento chromozom jen v jedné kopii (XY). Pokud se tedy tento gen změní na gen pro enzym monoaminoxigenázu (MAO) není možné tento „X“ gen kompenzovat druhým „zdravým X genem“. Ženy jsou naopak vybaveny chromozomy (XX). Pokud by se u nich gen MAO – L objevil je vysoce pravděpodobné, že síla tohoto genu bude s vysokou pravděpodobností redukována druhým „X“ genem (označovaným jako MAO – H). *Bock a Goode (1996)* uvádějí, že gen MAO – L se silněji projevuje u mužů, kteří byli v dětství vystaveni násilí nebo pohlavnímu zneužívání. Není tedy nikterak překvapující, že na rozvoji agresivního chování se podílí

jak dědičnost, tak prostředí. Syndrom rizikového chování, „*young male syndrome*“, ale také geny agresivity se mohou výrazně podílet na rozvoji rizikového chování. Jelikož tento neurobiologický přesah není cílem mé práce, pouze ho zmiňuji, ale více se mu již nevěnuji. Dalšími oblastmi, podílejícími se na rozvoji rizikového chování, se zabývám v kapitolách o modelech rizikového chování.

Jak jsme již uvedli výše, v odborné literatuře se s dělením na typy rizikového chování téměř nesetkáme. Autoři se výzkumně nejčastěji věnují konkrétnímu projevu rizikového chování (riziková jízda autem, delikvence, rizikové užívání návykových látek, rizikové sexuální chování apod.), ale neoznačují tento projev jako typ. V rámci výše uvedených rozdělení najdeme tento typ u *Zuckerman a Kuhlmana (2000)* a *Irwina et al. (1997)*. *Miovský et al. (2010)* sice tento konkrétní typ nepopisuje, ale je možné najít chování, které by tomuto odpovídalo v rámci více uvedených typů. Mohli bychom ho objevit v rámci projevů agresivity, dále v rámci typu – rasismus apod. V následující kapitole se tak budeme více věnovat právě delikvenci (kriminalitě) jako jednomu z projevů rizikového chování, který je v rámci období adolescence velmi významný.

9. CAN – syndrom týraného dítěte, CSA – syndrom zneužívaného dítěte
10. Young male syndrome

1.3.1 Agresivní chování jako jedna z forem delikventního typu rizikového chování

Delikvence v období adolescence je velmi často zkoumaná oblast (např. *Martines et al., 2008; Webster et al., 2007; Barry et al., 2007 a mnoho dalších*). Výzkumy se zaměřují jednak na objasnění souvislosti delikvence s dalšími oblastmi (vztahy s vrstevníky, sebehodnocení apod.), jednak na hlubší pochopení a popsání delikvence samotné. I přes řadu odborných zahraničních publikací a výzkumů je tato oblast v našich podmínkách zkoumaná poměrně málo. Velmi často se vychází ze zahraničních výzkumů, jejichž výsledky je v rámci našich demografických podmínek možné zobecnit jen s velkou rezervou. Výzkumy a monografie se např. věnují zkoumání osobnosti adolescentů, kteří ve škole zabili několik svých spolužáků střelnou zbraní (*Langman, 2009*), vlivu vrstevnického gangu na agresivitu mladistvého pachatele (např. *Maldonado – Molina et al., 2009; Thomberry et al. 2003 a další*). Jedná se však velmi často o výrazně odlišné sociokulturní prostředí (vliv náboženství, národnosti apod.), které výrazně ovlivňuje výsledky výzkumu. V našem prostředí jsou zatím tyto typy (např. mladistvý, který střelbou ve škole zabil více osob) delikventů naprostou výjimkou. I z tohoto důvodu pracujeme také s odbornými publikacemi zaměřující se na situaci v ČR. Tomuto tématu se u nás nejvíce věnují *Matoušek a Kroftová (2003); Labáth (2001)* a *Čírtková (2003)*. Při snaze lépe popsat osobnost mladistvého delikventa vycházejí autoři ze srovnání této skupiny se skupinou nedelikventních adolescentů. Dle *Matouška a Kroftové (2003)* můžeme u delikventní mládeže zjistit zvýšené, nebo snížené hodnoty skóru u některých škál – viz tabulka č. 2 – Osobnostní rysy delikventního adolescenta. Tato tabulka dokumentuje, jaké oblasti jsou u skupiny delikventních adolescentů zvýšené, a které naopak dosahují nižších hodnot. V tabulce se z mého pohledu nevyskytují žádné překvapující údaje. Na druhé straně můžeme díky těmto údajům zjistit, jaké oblasti ovlivňují adolescenty v našich demografických podmínkách.

Tabulka č. 2 – Osobnostní rysy delikventního adolescenta (převzato z: *Matoušek, Kroftová, 2003, s. 54*)

Test	Škála	Hodnoty u delikventní mládeže ve srovnání s nedelikventní
MMPI (Minnesotský osobnostní dotazník)	Psychopatie	+
CPI (Kalifornský osobnostní dotazník)	Socializovanost	-
	Sebekontrola	-
	Odpovědnost	-
EPI (Eysenckův osobnostní dotazník)	Extraverze	+
	Psychoticismus	+
	Kriminální sklon	+

Mimo těchto přístupů, které se zaměřují na srovnání výsledků psychologických testů, se dále dle *Matouška a Kroftové (2003)* používá také srovnání popisu chování. Jednou z velmi často zkoumaných oblastí je impulzivita neboli neschopnost odložit uspokojení. Dle citovaných autorů souvisí tato oblast se syndromem hyperaktivity, a také s orientací na přítomnost. Jedinci se nedaří reálně zhodnotit budoucí situaci, a toto své očekávání může být výrazně zkreslené. Jedinec v tomto věku raději upřednostní krátkodobý profit (byť může být výrazně nižší) před nejistou budoucností (která by mohla slibovat výrazně vyšší zisk). Tato skutečnost dle citovaného autora přímo souvisí s menší komplexitou vnímání světa a se specifickou strukturou rozumových schopností. Mezi další důležité oblasti, které souvisí s delikvencí u této věkové skupiny, řadí autor - úroveň sebehodnocení, morální vývoj jedince, komunikační dovednosti a způsob řešení konfliktů. Souvislosti mezi rizikovým (delikventním) chováním a úrovní sebehodnocení se obsáhleji věnují níže. Při přemýšlení nad souvislostí mezi morálním vývojem jedince a rizikovým chováním prezentuje citovaný autor tři složky morálky. Jsou jimi morální názory, morálky postoje a zvnitřněné morální usuzování. Autoři uvádí, že první dvě složky (morální názory a morální postoje) nevykazují významné rozdíly u skupiny delikventních adolescentů a nedelikventních adolescentů. Při uvažování o poslední složce, tedy zvnitřněném morálním usuzování, se autor opírá o čtyři stupně morálního vývoje podle *Kohlberga*. U skupiny delikventních adolescentů je tak tento morální vývoj na výrazně nižší úrovni, oproti nedelikventním adolescentům.

Tématem delikvence u adolescentů se dále zabývá Čírtková (2003). Uvádí, že existují dva odlišné typy mladistvých pachatelů. Jsou jimi chroničtí pachatelé¹¹ a mladiství delikventi¹². Tyto dva typy se odlišují např. v oblasti: 1) věku, ve kterém se objevují první známky problémového chování, 2) závažnost deliktu, 3) věku, ve kterém dochází k vymizení delikventního chování. Chronický pachatel je ten, jehož chování je již od dětství těžko zvladatelné. Čírtková (2003) chronického pachatele doslova popisuje: „Běžné výchovné postupy (tresty a pochvaly) na něj nezabírají, často se objevují epizody problematického chování (ataky vzteku, vzdorovitosti, destruktivní projevy). K prvním kontaktům s místy oficiální kontroly (policie, OSPOD - oddělení sociálně právní ochrany dítěte) dochází zpravidla již v intervalu mezi 6. až 12. rokem věku. Kolem 12 let se objevují již celkem závažné násilné delikty (například u dospělého by čin byl klasifikován jako loupež), agresivita se rychle stupňuje, kolem 16 až 18 let je již jedinec polymorfně kriminální, dopouští se jak majetkové, tak násilné kriminality.“ Autorka dále popisuje, že řada méně závažných činů, kterých se tato osoba dopouští, jsou latentní, tedy činy, které nebyly odhaleny a nestaly se tak předmětem trestního stíhání. Řešeny jsou nejčastěji až ty závažnější, které jsou odhaleny. Naopak mladistvý delikvent se dostává do konfliktu se zákonem nejčastěji mezi 11. a 13 rokem věku. Předěšlý vývoj není nikterak nápadný – nejsou zde přítomné antisociální prvky chování v dětství. Dramatický nástup však nastává v období pubescence. Čírtková (2003) popisuje mladistvého delikventa takto: „pubescent se stává těžko ovladatelným, nerespektuje některé sociální ani právní normy, objevuje se typický obraz mladistvé delikvence (např. krádeže v obchodech, poškozování cizí věci, výtržnictví, atd.). Na rozdíl od chronických pachatelů se mladiství delikventi dopouštějí především příležitostné kriminality, ve které dominuje protest proti rodičům (či generaci dospělých) a dále situační a skupinový faktor. Jednotlivé incidenty zůstávají co do závažnosti a intenzity použitého násilí zhruba ve stejném pásmu. Kolem 18. až 21. roku věku obvykle dochází k poklesu až úplnému vymizení kriminálních vzorců chování. Se vstupem do světa dospělých vyhasíná problematické jednání a jedinci se stávají konformními.“ Důvodem tohoto odklonu od jednání, které je v rozporu se zákonem, může být právě dosavadní zdravý vývoj - v období před pubescencí. Vzhledem k tomu, že není nikterak odlišný, může si dítě osvojit dostatečný repertoár chování, které v dospělosti uplatňuje namísto delikventního chování. Obdobně také Füllgrabe (2001, podle Čírtkové, 2011) popisuje, že delikventní adolescenty je možné rozdělit do třech typů. Prvním typem je socializovaný delikvent. Tento typ je výrazně podobný typu mladistvého delikventa, jak popisuje sama Čírtková (2003). Jde tedy o jedince, jehož vývoj je řádný (bez výraznějších osobnostních handicapů). Delikvence, která se zpravidla objevuje v období pubescence, či adolescence je zpravidla způsobená netypickým vývojem v tomto období a tím, co k němu patří (experimentování s hranicemi, vliv vrstevnické skupiny apod.). Druhým typem je nesocializovaný delikvent. Tento jedinec je charakteristický svým nestálým životním stylem, který je patrný již od období dětství, kdy nedošlo k osvojení si

11. Life-Course-Persistent-Offender

12. Adolescence-Limited-Perpetrator

společenských norem. Z tohoto důvodu je pravděpodobné, že delikventní styl života u tohoto jedince nevytizí ani v důsledku zrání. Posledním typem je tzv. osobnostně narušený delikvent. Jde o jedince, který disponuje psychopatickými rysy. Chování takového jedince je jen velmi těžko odhadnutelné. V rámci určitého období nemusí projevovat jakékoli známky delikventního chování. Toto chování se ale může projevit nečekaně v různých situacích. Současně je i možnost práce s takovým jedincem velmi limitovaná. Popis delikventního adolescenta nabízí také *Labáth (2001)*. Charakterizuje ho jako jedince, který selhává v sociální a psychické oblasti díky vlivu řady faktorů. Citovaný autor při charakteristice problémů, se kterými se adolescenti nejčastěji potýkají, vychází z konstatování světové zdravotnické organizace (WHO). Popisuje, že v současné době se k rostoucímu problému se zneužíváním návykových látek přidává řada dalších problémů. Jedná se o tzv. 1) pasivní jednání (únikové jednání, záškoláctví, vyhýbaní se nárokům kladených na jedince a v extrémní podobě až k parasuicidálnímu či dokonce suicidálnímu jednání), 2) agresivní jednání (delikvence, násilné chování, či dokonce extrémistické projevy) a 3) kompromisní jednání (projevy nestability v různých oblastech života).

Zahraniční výzkumy (např. *Piquero et al. 2007; Moffitt, 2006 a další*) zaměřené na zjištění souvislosti mezi delikvencí adolescentů a dalšími oblastmi pracují také s tzv. syndromem rizikového chování. Z výsledků provedených výzkumů se ukazuje, že oblast delikvence dosahuje vysoké souvztažnosti s užíváním drog, rizikovým sexuálním chováním, rizikovým řízením automobilů. Současně výsledky studie provedené *Moffitem (2006)* ukazují, že u delikventních adolescentů se projevují mimo jiné také psychické problémy (např. malá míra empatie, emoční labilita apod.). Na druhé straně byly velmi často zkoumány rodinné, genetické, rodové, environmentální faktory, které ovlivňují delikventní jednání adolescentů (např. *Chung et al. 2002; Taylor et al. 2002; Moffitt et al., 2001; Loeber, Farrington, 2000 a další*). Z výzkumu provedeného *Duncanem et al. (2002)* vyplývá, že delikvence u adolescentů je z velké míry způsobena vlivem prostředí, ve kterém žijí. Citovaní autoři uvádí, že pokud adolescent bydlí v lokalitě, která je charakteristická např. vysokou mírou chudoby, výraznou rasovou heterogenitou, nebo vysokou kriminalitou, bude adolescent pravděpodobně vykazovat chování směřující se k delikventnímu. Adolescenti, kteří jsou maladaptivnímu chování přímo vystaveni, jím mohou být také snáz pohlceni. V situaci, kdy si adolescent v rámci svého vývojového období testuje meze vlastní účinnosti, a zkouší nové vzorce chování s cílem nalézt pro sebe ten, který mu bude nejbližší, může být maladaptivní prostředí výrazným stimulantem osvojení si nežádoucích způsobů chování.

Autoři longitudinální studie (*Piquero, Farrington, Blumstein, 2003*) zabývající se vývojovou trajektorií mladistvého pachatele přicházejí se zjištěním, že trestná činnost v průběhu zrání (dětství, dospívání, dospělost) vykazuje postupem času spíše pokles.

I přes výjimky v podobě chronické kriminality adolescentů, je tento snižující se trend jasně patrný. Citovaní autoři dále prezentují, že z tohoto důvodu je nezbytné zkoumat kriminalitu v období dospívání nikoli průřezově, ale právě longitudinálně, abychom mohli uvažovat o změnách ve vnímání jednotlivých mladistvých pachatelů. Současně by bylo díky longitudinálnímu designu možné lépe pochopit protektivní a naopak stimulační faktory, které se podílejí na rozvoji kriminality mladistvých (příp. nezletilých pachatelů). *Lynne - Landsman et al. (2011)* se zabývali trajektorií agresivity, delikvence a zneužívání návykových látek u adolescentů. Z výsledků jejich studie jsou patrné nápadné vzorce mezi trajektorií agrese a delikvence. Zkoumané osoby se pohybovali po podobné trajektorii agrese a kriminálního chování (delikvence) v průběhu střední školy. Nízká míra agresivního jednání znamenala buď nízkou míru delikventního jednání (případně nedelikventní jednání). Naopak v situaci vysoké míry agresivního jednání byla trajektorie kriminality také vysoká. Z výsledků je tak patrné, že pokud jedinec vykazuje v období adolescence jen mírné projevy agresivního jednání, nemusí to znamenat, že se jeho vývoj bude ubírat směrem k páčání trestných činů. Situace, kdy jedinec vykazuje silné projevy agresivního jednání, bude jeho jednání pravděpodobně také trestné. Agresivní jednání je jednou z forem delikventního projevu chování u skupiny adolescentů. Toto jednání může mít lehkou formu agresivního jednání (tedy nemusí být nezákonné) a může mít také formu nezákonného, tedy trestného chování. V situaci, kdy je toto jednání realizované adolescentem, můžeme hovořit o delikventním jednání. V řadě zahraničních výzkumů (*např. Fite et al., 2011*) se agresivita definuje skrze výrazně násilné chování, které je trestné. Z tohoto důvodu spadá agresivita do delikventního (rizikového) chování. V následující části se tak budeme věnovat bližšímu vymezení agresivně delikventního jednání, a současně naplňuje znaky delikventního jednání.

Při uvažování o problematice agresivně delikventních adolescentů bylo popsáno několik tzv. dichotomických modelů (*Fontaine, 2007*). Jedná se o tyto typy: zjevná versus vztahová¹³, fyzická versus verbální¹⁴, a zjevná versus skrytá¹⁵. Zjevná agresivita je ta, která vyšla najevo (byla odhalená, evidovaná ve statistikách) a to i v situacích, kdy je pravý agresor neznámý. Vztahová je typ skryté agrese, resp. skryté šikany. Cílem tohoto útoku je snaha agresora vyvolat u druhého jedince újmu v oblasti vztahů či sociálního postavení. Tento typ agresivního chování uplatňují zejména dívky (*Underwood, 2003*). Ze zkušenosti vím, že vztahová agresivita je patrná také u chlapců. Fyzická agresivita je ta, jejíž dopady jsou tělesné. Jedná se o celou řadu různých projevů fyzického ubližování cíleného na druhého jedince. Naopak verbální agrese se zaměřuje zejména na napadení psychické rovnováhy druhého jedince. Opět se jedná o celou řadu projevů, jejichž cílem je dostat druhého jedince do submisivního postavení (resp. do role oběti). Agresor může druhé osobě nadávat, vydírat ho, verbálně útočit na jeho zranitelná místa, manipulovat s ním. Tato jediná forma nemusí naplňovat znaky trestného činu, a nemusí

13. overt versus relational

14. physical versus verbal

15. overt versus covert

tak být považovaná za nezákonnou. Skrytá agresivita je ta, která nevyšla najevo (nebyla odhalena, není evidovaná ve statistikách). V praxi se však tyto modely velmi často prolínají (např. vztahová skrytá apod.). Výraznější vědeckou a empirickou podporu (např. Barry *et al.*, 2007) má tzv. binární model agrese. Ten pracuje s reaktivním (nepřátelským, defenzivním) chováním jedince a s proaktivním (instrumentálním) agresivním chováním jedince. Reaktivní agresor je ten, jehož chování je ovlivněno provokací nebo dlouhodobou frustrací. Jedinec se brání tomuto zdroji a na základě negativních zážitků reaguje agresivně. Míra jeho agresivity dále závisí zejména na jeho temperamentu a schopnosti emoční regulace. Tento typ agresora je typický svým impulzivním, vzteklym jednáním, které přichází jako „odveta“ na určitou zátěžovou situaci. Naopak proaktivní agresor je jedinec, který agresivní jednání používá jako prostředek k dosažení svého cíle. Jedná se o jedince, který si své jednání plánuje a důkladně připravuje. Jeho nejčastější motivy je zisk hmotných statků, nebo zisk pocitu moci a kontroly nad druhými. Toto rozdělení na proaktivní a reaktivní agresory můžeme také analogicky používat při rozdělení pachatelů trestné činnosti.

Rozdíly mezi reaktivní a proaktivní agresivitou u adolescentů můžeme spatřovat v řadě oblastí. Proaktivní agresor má (oproti reaktivnímu agresorovi) větší důvěru ve vlastní schopnosti v oblasti vykonávání agresivního jednání (Crick, Dodge, 1996). Dle citovaných autorů disponuje vyšším sebehodnocením ve srovnání s reaktivními agresory. Proaktivní jedinec může mít, dle mého názoru, pocit, že má situaci ve svých rukou, že si dokáže jít za svým cílem. Agresivitu využívá k dosažení svého cíle. Pokud se mu to i s užitím agrese podaří, může mít pocit, že situaci zvládl, že je ve srovnání s ostatními lepší (má vyšší sebehodnocení). Dle citovaných autorů jsou navíc proaktivně agresivní lidé vnímáni jako ti, kteří mají v rámci vrstevnické skupiny silný vliv. Tito lidé jsou také považováni za ty se smyslem pro humor. Vrstevnická skupina je vnímá jako silně neformální vůdce. Etiologie reaktivní a proaktivní agresivity je také odlišná (Dodge, 1991). Proaktivní agresor se mohl, dle citovaného autora, setkat s agresí tak, že viděl „úspěšné“ agresivní jednání. Jedinec si tak na základě učení nápodobou toto jednání osvojil. Z výzkumů (např. Fontaine, 2007 a další) vyplývá, že proaktivní agresor má výrazně častěji psychopatickou strukturu osobnosti, než agresor reaktivní. Tyto výsledky nejsou na jedné straně ničím překvapujícím – vzhledem k popisu proaktivní agresivity. Na druhé straně nám mohou napovědět o struktuře osobnosti dané osoby. Jedinec s těmito rysy si v řadě situací ani nemusí uvědomovat, že svými projevy chování např. fyzicky ubližuje druhým lidem. Nevnímá agresivní chování vůči druhé osobě jako něco, co je mimo jeho normu. Takový jedinec je vnitřně motivovaný k agresivnímu jednání a nedaří se mu uvažovat o druhých lidech v souvislosti s dopadem svého chování. Současně je toto chování v řadě případů odměněno (získá to, co potřebuje – např. strach okolí, který agresor v řadě situací vnímá jako respekt)

Reaktivní agresivita může dle *Dodgeho (1991)* pocházet z traumatizující události, kterou jedinec prožil. Jedinec, který se projevuje jako reaktivní agresor, byl pravděpodobně sám obětí nějakého špatného zacházení, případně prožil přímé ohrožení. Současně disponuje dle *Cricka a Dodgeho (1996)* nižším sebehodnocením. To je z mého pohledu způsobeno tím, že jiný jedinec mu již agresi mohl způsobit (případně existuje situace, která jedince vyvedla z míry). Na základě této předcházející události (která má z mého pohledu vliv na sebehodnocení) se jedinec zachová reaktivně agresivně. Citovaní autoři dále popisují, že reaktivní agresivita se může stát tzv. sebenaplňujícím se proctvím. Podle něj připisuje takový jedinec nepřátelský záměr vrstevníkům a „oplácí“ agresivně. Vrstevníci na toto nepřátelské jednání následně reagují v řadě případů také hostilně. Jedinec se tak na základě reakce vrstevníků utvrzuje ve svém předpokladu, že okolí je agresivní. Díky tomuto negativnímu pojetí situace může docházet k většímu odloučení jedince od vrstevnické skupiny. Obdobně sebenaplňující se proctví u reaktivních agresorů popisují také *Hubbard et al. (2001)*. Autoři tvrdí, že reaktivně agresivní lidé mají tendenci přisuzovat (i u nejednoznačných podnětů) hostilní projev chování druhé osobě. Reaktivní agrese je tak v řadě případů ovlivněná zkreseným výkladem agresora. Reaktivní agresor oproti proaktivnímu agresorovi navíc inklinuje k depresivnímu prožívání (*Vitaro et al., 2006*). To, dle citovaných autorů, souvisí s tím, že reaktivní agresor zažívá více negativních interakcí s vrstevníky, rodiči a častokrát trpí vztahovými problémy.

Delikvence u adolescentů je jedním z typů rizikového chování. Jedná se o specifickou oblast, která je od ostatních typů rizikového chování na jedné straně oddělena, ale na straně druhé silně propojena s ostatními typy rizikového chování. V praxi se často setkáváme s nerozlišováním delikvence a rizikového chování. V zahraničních výzkumech se také setkáváme s velmi častým zkoumáním agresorů a následné spojení s delikventním chováním. Pojem rizikové chování je obecnější kategorie, do které spadá celá řada aktivit. Ne všechny tyto aktivity musí být nezákonné. Pokud se tak stane, můžeme hovořit u nezletilých a mladistvých osob o delikventech. Zahraniční výzkumy, které již striktně nijak nedefinují tyto pojmy, často zkoumají agresivitu u mladistvých. Ta je nejčastěji zkoumána jako fyzický útok na druhého a spadá tak do kategorie trestných činů a tedy delikvence. V rámci další teorie se tak zabývám mimo jiné také agresivitou nikoli z obecného pohledu, ale z pohledu porušení zákona. Nepřesné používání těchto pojmů je z mého pohledu způsobeno také tzv. syndromem rizikového chování – tedy současnou přítomností více projevů rizikového chování u jedince. V praxi se obvykle nesetkáme s čistým typem – pouze delikventním projevem chování. Naopak se setkáváme s lidmi, kteří např. spáchají trestný čin a současně zneužívají např. návykové látky, či realizují jakýkoli druh rizikového sportu. Z tohoto důvodu je důležité pohlížet na oblast delikvence více komplexně. Hlubší pohled na oblast delikvence přináší zejména lepší pochopení základních typů pachatelů (chronický versus mladistvý delikvent) a agresorů (proaktivní versus reaktivní). Z našeho pohledu se tyto dvě typologie prolínají.

Chronický pachatel (jak je patrné z popisu) je svou charakteristikou velmi podobný proaktivnímu agresorovi. Oproti tomu mladistvý delikvent svým popisem spíše odpovídá reaktivnímu agresorovi. Pokud bychom tyto dva úhly pohledu propojili, mohli bychom ještě hlouběji uvažovat o struktuře a dynamice konkrétních typů mladistvých pachatelů. Větší přínos však vnímám v tom, že je možné lépe uvažovat o možnostech a limitech přímé práce s daným typem jedince. Vzhledem k výše zmíněnému, že uvažuji o delikvenci spíše, jako o typu rizikového chování budu se v následující kapitole věnovat modelům rizikového chování.

1.4 Delikvence a role vrstevníků

Utváření vztahu k druhým v průběhu adolescence je další z významných oblastí v tomto věkovém období. V období adolescence je dle *Macka (2003)* patrná změna vztahů s dospělým ve směru zvyšování osobní autonomie. K formování identity a pocitu vlastní hodnoty výrazně napomáhá kontakt s vrstevnickou skupinou. *Erikson (2002)* popisuje období adolescence jako konflikt mezi identitou a konfúzí rolí. Identita vlastního já je tvořená: „*Akumulovanou důvěrou v to, že vnitřní neměnnost a kontinuita vybudovaná v minulosti bude odpovídat neměnnosti a kontinuitě jedincova významu pro jiné lidi.*“ (*Erikson, 2002, s. 238*). Adolescent se pokouší nalézt nějaké řešení a snaze dosažení identity. K tomu nejčastěji užívá experimentů s různými rolemi. Některé z nich poté přijme, jiné naopak odmítne (*Erikson, 1999*). Při tomto procesu však může adolescent dospět do stádia, kdy se v těchto rolích ztrácí a nastává tak zmatení rolí.

Hledání vlastní identity a role je adolescentům umožněno díky respektu společnosti, která jim v řadě případů dokáže tolerovat experimentování v různých oblastech a jejich specifickou kulturu. Adolescenti se nacházejí v období, kdy si mohou „beztrestně“ vyzkoušet různé role a díky tomu prohloubit osobní autonomii. Tento proces bývá označován jako psychosociální moratorium, který *Kroger (2007)* popisuje jako významný vývojový proces, v rámci kterého mohou adolescenti beztrestně experimentovat s odlišnými rolemi. Cílem tohoto procesu je dle citovaného autora nalézt roli, která bude dané osobě nejbližší. Formování identity je tak spojeno např. se snahou adolescentů výrazně se odlišit od svého okolí (v oblasti oblékání, poslouchání hudby, volnočasových aktivit aj.). V této souvislosti hovoří *Havighurst (1987)* o specifickém životním stylu mládeže, resp. o kultuře mládeže, která souvisí s rozvojem rizikového chování.

Rozvoj individuálních psychických charakteristik je patrný zejména v oblasti vztahu k sobě samému. Sebehodnocení se často vytrvání na základě vztahu s vrstevníky, na základě přijetí do vrstevnické skupiny. Dle *Macka (2003)* se v tomto období posiluje potřeba někam patřit a s někým něco sdílet, či na něčem se podílet. Příslušnosti k nějaké vrstevnické skupině a sdílením jejich hodnot získává adolescent sociální status a pocit vlastní hodnoty. Vrstevnická skupina poskytuje osobě nové pohledy a informace, které v rodině nezískal. Díky vztahům ve skupině se také posiluje vědomí vlastní kompetence a s tím také pocit vlastní hodnoty. *Kroger (2007)* popisuje, že v období časně adolescence je vědomí vlastního já spojováno s potřebou pochopení a akceptace ze strany druhých. Dochází tak k identifikaci jedince se skupinou. Ve střední a pozdní adolescenci dochází k proměně vztahů s vrstevníky, kdy podle *Macka (2003)* můžeme mluvit o hledání osobní identity (tj. vlastní jedinečnosti, autentičnosti). Pozorujeme tedy růst důležitosti pocitu vlastní autonomie. Adolescent se postupně začíná separovat od skupiny a vnímat sku-

pinu v širších souvislostech. Nejedná se již o pouhou nápodobu jednání skupiny, ale o formování (vymezení) sebe sama na základě působení skupiny. Samozřejmě, že vrstevnická skupina hraje i nyní velmi důležitou roli, ale spíše pro poznání vlastního Já. Rizikové aktivity v tomto období tak již nejsou pouhým odrazem identifikace se skupinou.

Gardner a Steinberg (2005) se zaměřili na zjištění souvislosti mezi rizikovým chováním a vlivem vrstevníku. Realizovali výzkum na 306 zkoumaných osobách, v rámci kterého porovnávali tři věkové skupiny. První byla ve věku 13 až 16 let, druhá ve věku 18 až 22 let a do poslední skupiny byly zařazeny zkoumané osoby starší 24 let. Z výsledků analýz je patrné, že četnost rizikového chování klesá s věkem. Rizikové chování je tedy častější u mladší skupiny. Citovaní autoři uvádí, že tato četnost snižující se četnost rizikového chování souvisí s vrstevnickým tlakem na jedince. Ten je nejsilnější ve věkovém období 13-16 let, o něco nižší u adolescentů do 22 let a nejnižší z těchto věkových skupin u dospělých starších 24 let. Další zjištění se týká výběru rizikové činnosti. Jedinec, který realizuje rizikovou činnost sám, se ve srovnání s jedincem, který realizuje rizikovou činnost ve skupině, zapojuje do méně závažných rizikových činností. Pod vlivem skupiny je tedy jedinec schopný provozovat výrazně rizikovější činnost, zvláště pokud jsou její členové přítomni. Poslední zjištění autorů rozvíjí předchozí a týká se toho, že skupina významně ovlivňuje rozvoj rizikového chování a rizikové rozhodování u prvních dvou věkových skupin. Z výsledků, které autoři předkládají je patrný vliv vrstevnické skupiny na rozvoj rizikového chování. Někteří autoři jdou ve svých tvrzeních ještě dále a popisují vliv vrstevnické skupiny na rozvoj rizikového chování jednotlivce sice jako jeden z mnoha, ale současně velmi klíčový motiv. Uvažují dokonce i o kauzalitě, tedy kontakt s rizikovou skupinou způsobuje u adolescentů rozvoj rizikového chování (*Warr, 2002*).

Výzkum, který se zaměřoval na zjištění vlivu (pro jedince důležitých) vrstevníků, na rozvoj rizikového chování, realizoval *McGloin (2009)*. Citovaný autor uvádí, že vliv rizikové skupiny vrstevníků na jedince nemusí vždy znamenat rozvoj rizikového chování. Současně také zmiňuje, že opačná situace (tedy vliv nerizikové skupiny na jedince) nemusí být protektivním faktorem před rozvojem rizikového chování. Adolescent hledá rovnováhu mezi možnostmi realizace činností (mezi kterými mohou být i ty rizikové), možnostmi vlastního přizpůsobení a možnostmi působení na skupinu svých vrstevníků. Možnost, jak sám adolescent může působit na skupinu je oproti tomu, jak skupina působí na jedince výrazně nižší. Z tohoto důvodu je důležité počítat s vlivem vrstevnické skupiny na rozvoj rizikového chování zejména u této věkové skupiny. Citovaný autor současně prezentuje, že tuto nerovnováhu (asimilace versus akomodace) může dále ovlivnit osoba nejbližšího přítele.

Jiných výsledků bylo dosaženo v *Brownově (2004)* studii. Autor popisuje, že vyšší výskyt rizikového chování u adolescentů nemusí souviset s vlivem vrstevnické skupiny. Ta ho

nemusí motivovat k tomuto chování. Důvodem může být prostý fakt, že adolescent oproti starší populaci tráví ve vrstevnické skupině výrazně větší čas a z tohoto důvodu se pak stává, že je možné řadu rizikového chování u adolescentů vidět v rámci vrstevnické skupiny. Není tak jasné, zda rizikové chování v adolescenci realizované v rámci vrstevnické skupiny není způsobeno pouhým zvýšeným počtem příležitostí a nikoli kvalitou či intenzitou tlaku.

Kreager, Rulison a Moody (2011) realizovali rozsáhlý výzkum s 897 adolescenty, který se zaměřoval na objasnění souvislostí mezi strukturou skupiny a rizikovým chováním. Autoři srovnali dva typy rizikového chování (riziková konzumace alkoholu a delikvence) s formujícími charakteristikami členské skupiny (soudržnost skupiny, stabilita skupiny, vzájemnost jednotlivých členů skupiny apod.). Citovaní autoři prezentují, že skupina, ve které jsou delikventní dospívající má oproti skupině, ve které delikventní dospívající nejsou, výrazně formující skupinové prvky (solidarita jedinců mezi sebou, soudržnost apod.). Současně má skupina delikventních adolescentů nižší sociální status. Jde tedy o to, že skupině delikventních adolescentů se nedostává takového vrstevnického obdivu, jak by se mohlo zdát. Současně vykazuje skupina delikventních adolescentů poměrně velkou nestabilitu. Jedinec se v takové skupině může jen těžko spolehnout na svého vrstevníka ze skupiny. Opačná situace nastává ve skupině adolescentů, jejíž členové jsou rizikovými konzumenty alkoholu. V takové skupině jedinec pocituje od druhého oporu, má pocit, že se může na druhého spolehnout a současně dosahuje tato skupina výrazně vyšší prestiže mezi dalšími vrstevníky.

Existuje celá řada výzkumů zabývajících se vlivem vrstevnické skupiny na rizikové chování i jedince. Někteří autoři příkládají této skupině vysokou významnost, jiní autoři naopak přicházejí se zjištěním, že vrstevnická skupina nemusí jedince ovlivňovat ve směru zapojení se do rizikových činností. Některé vrstevnické skupiny mohou působit i protektivně – tedy ve směru snížení zapojení se do rizikových činností. I přesto se v odborné literatuře setkáváme daleko častěji s názory o silném vlivu vrstevnické skupiny na rozvoj rizikového chování. Na základě vlastních zkušeností se domnívám, že vliv vrstevnické skupiny u delikventních adolescentů je velmi významný. Často se setkáváme s pácháním kriminality v rámci vrstevnické skupiny. Z našeho pohledu je tato skutečnost podmíněna celou řadou důvodů. Jedním z nich je pocit rozptýlené odpovědnosti jedince. V rámci skupiny jedinec velmi často prožívá pocit, že nemůže být postižen. Současně je to z našeho pohledu způsobeno potřebou někam patřit. Skupina jim tak poskytuje pocit, že jsou přijati a že jsou oceněni za to, co dělají. Současně se domníváme, že tento vliv vrstevnické skupiny na jedince ve směru zapojení se do rizikových aktivit (konkrétně trestného jednání) může být dále ovlivněn nízkým sebehodnocením jedince. Ten se ve snaze zvýšit (případně stabilizovat) vlastní sebehodnocení může velmi intenzivně snažit do vrstevnické skupiny proniknout a současně

může skupina tuto snahu výrazně zneužít. V této souvislosti se velmi často setkáváme s tzv. iniciačními rituály pro přijetí do skupiny („Musíš něco ukrást.“, „Dokaž, že na to máš.“ apod.). Na druhé straně může skupina ovlivňovat také ty jedince, kteří disponují velkým počtem kamarádů. Takoví jedinci přikládají vrstevnickým vztahům velký význam. Popisují, že mají kolem sebe např. dvě stě kamarádů. Jejich životní styl tomu také odpovídá v různých ohledech. Využití jejich volného času je nejčastěji právě s vrstevníky. Velmi často se venku nudí a při přemýšlení jakou aktivitu budou vykonávat, zvolí např. některou z rizikových aktivit. I zde je pro zapojení se velký skupinový tlak na jedince ve smyslu „*neruš partu*“ a jedinec tak má pocit, že se zapojit musí. Z tohoto důvodu vnímáme vrstevnický tlak na jedince jako velmi významný.

1.5 Specifické rysy kriminality mládeže

Není novinkou, že v mládí a v rané dospělosti se lidé dopouštějí trestné činnosti nejvíce. Za porušení zákona je dle naší právní úpravy možné trestně stíhat jen mladistvé, kteří v době spáchání činu dovršili 15 let. Od tohoto věku již sice jsou trestně odpovědní, ale jsou trestáni méně závažně než dospělí pachatelé. U osob mladších 15 let (děti) není trestní postih možný.

Dle *Vágnerové (2008)* vzrostl podíl dětí a mladistvých na počtu všech pachatelů trestné činnosti v České republice v posledním desetiletí 20. století ze 13 % na 20 %. Vrchol kriminálních aktivit dětských a mladistvých pachatelů byl v polovině 90. let. Počet mladistvých pachatelů trestné činnosti od té doby klesá, avšak počet dětských pachatelů se udržuje zhruba na stejné úrovni.

Kuchta (2005) uvádí, že při snaze o popis struktury, specifických znaků a vývoji kriminality mládeže je třeba se uvědomit, že u této věkové kategorie je vysoká míra latentní kriminality, tzn., že ačkoliv je delikventní chování mezi dětmi velmi rozšířené, málokdy je oficiálně registrované. Výzkumy mladistvých pachatelů prováděné v USA, že kriminalita mládeže je 4krát – 10krát větší, než uvádí oficiální statistiky. Především pokud jde o méně závažné delikty, které jsou u mládeže téměř normální a do jisté míry jsou vnímány jako vývojově podmíněný jev.

Dá se tedy předpokládat, že ani u nás, v České republice, tomu není jinak. A jak *Kuchta (2005)* opět uvádí, dle výsledků výzkumu školní mládeže v Plzni z roku 1999 se téměř 1/3 respondentů, kterými byli žáci 9. tříd základních škol a kvart víceletých gymnázií, dopustila někdy krádeže v obchodě, téměř ¼ zranila někoho jiného uhozením a více než 10% se dopustilo vandalismu (př. rozbíjení oken, telefonních budek apod.). Krádeže dopravních prostředků, vloupání do nich, vydírání či ohrožování druhého zbraní se však dopustilo méně než 3% z nich. Údaje o registrované kriminalitě a výsledky kriminologických výzkumů vykazují tyto znaky kriminality mládeže: Co se týče pohlaví dětských a mladistvých pachatelů se na kriminalitě dívky podílejí výrazně menší měrou než chlapci. Např. v letech 1990–2003 se podíl dívek u obžalovaných mladistvých pohyboval v průměru okolo 6,4%. Od roku 1999 se podíl dívek zvyšoval na 8,1% v roce 2001. V násilných trestných činech (př. loupež) je ale jejich zastoupení mezi mladistvými delikventy ještě nižší a v letech 1999–2003 se jejich podíl v rozmezí od 4,8% do 7,1%. U drogových deliktů lze naopak zaznamenat jejich zvýšený podíl, jenž byl v letech 1999 – 2003 v rozmezí od 9% do 13,9%.

Delikvence mezi mládeží příslušející k některé z etnických minorit je vyšší než by měla být s ohledem na jejich celkové zastoupení v dané společnosti. Výsledky výzkumů

s USA ukazují, že nejrozšířenější je delikvence mezi „nebílymi“ a osobami s nízkým socioekonomickým statusem než mezi „bílymi“ a osobami s vyšším socioekonomickým statusem. Z hlediska struktury kriminality mládeže jednoznačně převažují méně závažné majetkové trestné činy, popř. činy jinak trestné, zejména krádeže. Rozdíly ve struktuře kriminality jsou také mezi dětmi mladšími 15 let a mladistvými. Mladiství se v zásadě dopouštějí závažnějších forem kriminalit, jako jsou loupeže, krádeže vloupáním, násilné trestné činy, drogové kriminality, rasově motivované trestné činy apod. Děti mladší 15 let se naopak podílejí více např. na vydírání či poškozování cizí věci. Existují také trestné činy, eventuálně činy jinak trestné, typické pro mládež. Např. tzv. sprejerství, které bylo v letech 2001–2003 u přibližně 70 % pachatelů z řad mládeže. Dále je to např. trestný čin šíření poplašné zprávy, šíření toxikomanie, kriminalita související s požáry, rasově motivované trestné činy či trestné činy neoprávněného užívání věci.

Delikventního chování, jak již bylo uvedeno, se mládež, zejména chlapci, dopouští zpravidla ve skupinách. V případě některých trestných činů, eventuálně činů jinak trestných typických pro mládež, má skupina zásadní roli a může delikventní jednání svých členů přímo iniciovat. Jsou to např. násilné, rasisticky motivované trestné činy nebo tzv. sprejerství. Skupina hraje významnou roli také při šikanování, které je rovněž jednou z typických forem delikventního chování mezi mládeží ve školách, v dětských domovech a jiných podobných dětských kolektivech, přičemž dívky šikanují méně než chlapci.

Delikvence dětí má většinou epizodický charakter. Tzn., že ve věku mezi 14 a 16 lety je sice delikventní chování dětí a mladistvých nejvíce rozšířené, ale dosažením dospělosti ve většině případů odezní samo. K poklesu kriminality dochází kolem 25. roku věku a dle studie ve Philadelphii většina (90%) delikventní mládeže již v dospělosti v páchání trestné činnosti nepokračuje. Výzkumy dětské delikvence v Německu poukazují také na to, že spáchání trestného činu, eventuálně činu jinak trestného, se většina mladších dětí dopustí jednorázově. V tomto případě 75% registrovaných dětí se do svých 14 let dopustilo trestného činu pouze jednou. Určité zvláštnosti vykazuje také způsob provedení trestných činů spáchaných mládeží. Mezi ně patří např. předmět útoku, nedokonalá příprava, neúměrná tvrdost, ničení věcí, nedostatek zkušeností, časté spáchání činu pod vlivem alkoholu, ale i to, že děti jednají emotivněji a svěřují se se svým delikventním jednáním jiným osobám (*Kuchta, 2005*).

V dnešní době se velmi propaguje uplatňování tzv. alternativních sankcí, jako jsou probace, veřejně prospěšné práce, peněžité tresty, výchovná opatření atd. Domnívám se, že zejména v případě mladistvých delikventů je na výkon trestu v podobě omezení osobní svobody vazbou, která by měla jistě nemalý vliv na jeho psychiku a další společenský život, dost času i po vyzkoušení právě nějakého alternativního trestu.

2. Princip restorativní justice předcházející vzniku a realizaci probačních programů

Princip restorativní justice se začal rozvíjet v polovině 80. let 20. století v Kanadě a USA, postupně pronikal i do západní Evropy a je stále rozvíjejícím principem spravedlnosti. Vychází z něj alternativní tresty, alternativní způsoby řešení trestních věcí a taktéž i činnost Probační a mediační služby. Pojem „restorativní justice“ pochází z anglického slova restore, které znamená obnovit, navrátit do původního stavu. Primárním pojetím je, že trestný čin je sociálním konfliktem mezi dvěma a více jednotlivci a mezi jejich normami a normami ve společnosti, v níž se nacházejí, a lze jej účinně řešit jen za aktivní účasti všech dotčených osob. Podle této myšlenky trestný čin narušil sociální vztah mezi pachatelem, obětí a dotčenou společností (Žatecká, 2007).

„Restorativní justice se zaměřuje na újmy vzniklé trestnou činností a usiluje o zohlednění potřeb oběti, podporuje odpovědnost pachatele za řešení vzniklé situace a zapojuje poškozeného, pachatele a komunitu do procesu řešení.“ (Štern, 2010, s. 30)

Podpora této koncepce vychází z názoru, že tradiční trestní justice vyčerpala své možnosti a dochází tak k narůstajícím problémům. Těmi jsou např. vysoký růst kriminality, vysoké zatížení soudů, přeplněné věznice, nízká účinnost trestů, nedostatečná ochrana obětí aj. Avšak přílišné uvolnění či opuštění klasických zásad trestního práva by mohlo přinést velké nebezpečí ve fungování trestního práva. K většímu pronikání restorativní justice do systému trestního práva by docházet mělo, nicméně doba pro úplné upuštění zásad tradičního procesu rozhodně ještě nenastala (Karabec, 2003; Žatecká, 2007).

Restorativní justice vnímá pachatele trestného činu jako aktivního činitele, který má za svůj čin převzít zodpovědnost a s ohledem k potřebám oběti se má pokusit odstranit následky svého jednání. Důležitou součástí tohoto procesu je také snaha o opětovné zapojení pachatele do společnosti.

2.1 Restorativní justice v České republice

Stejně tak jako v jiných případech je i v případě alternativních trestů a možností odklonů v trestním řízení Česká republika ovlivňována trendy evropských zemí. Trestní právo u nás je založeno na tradičním kontinentálním právu, úprava je proto poměrně rigidní a soudům, státním zástupcům a policejním orgánům tak poskytuje pouze omezený prostor pro hledání nejvhodnějších postupů při řešení trestně právních věcí v zájmu společnosti, obětí i pachatelů. Prvky restorativní justice však do systému našeho práva postupně pronikají a některé jsou již i legislativně zakotveny. Jde zejména o instituty obecně prospěšných prací, peněžitý trest, podmíněné odsouzení, podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem v trestním právu hmotném a možnost narovnání a podmíněného zastavení trestního stíhání v trestním právu procesním. Důležité bylo také zakotvení Probační a mediační služby do našeho právního řádu zákonem č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, který nabyl účinnosti od 1. ledna 2001 (Karabec, 2003; Žatecká, 2007).

2.1.1 Prvky restorativních přístupů v České trestněprávní úpravě

Výše uvedenými změnami byly vytvořeny organizační i personální předpoklady pro ukládání a výkon alternativních postupů a sankcí při řešení trestních věcí. Velkou legislativní změnou, jež výrazně posiluje restorativní přístup v české právní justici, byla reforma trestního práva mládeže. V červnu 2003 došlo k přijetí zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen ZSVM).

Účel tohoto zákona je vyjádřen již v jeho prvním ustanovení (§ 1 odst. 2 ZSVM): „Projednáváním protiprávních činů, kterých se dopustili děti mladší patnácti let a mladiství, se sleduje, aby se na toho, kdo se takového činu dopustil, užilo opatření, které účinně přispěje k tomu, aby se nadále páčání protiprávního činu zdržel a našel si společenské uplatnění odpovídající jeho schopnostem a rozumovému vývoji a podle svých sil a schopností přispěl k odčinění újmy vzniklé jeho protiprávním činem; řízení musí být vedeno tak, aby přispívalo k předcházení a zamezování páčání protiprávních činů.“ Snahou je tedy redukovat kriminalitu mládeže metodami pozitivního působení, minimalizovat rizika kriminální stigmatizace a zapojit do řešení příčin a důsledků deliktu, jež byl spáchán dítětem či mladistvým, nejen poškozeného, ale i pachatelovo blízké sociální okolí (oběti). S tím souvisí i převzetí odpovědnosti dospívajícím za způsobenou újmu (tj. celé nebo alespoň částečné odčinění následků svého delikventního jednání). Prvky restorativní justice jsou zde uplatněny v tom, že prvořadým cílem je obnova poškozených mezilidských a sociálních vztahů. Tato zásada by se v řízení ve věcech mladistvých i dětí mladších patnácti let měla uplatňovat přednostně ve všech případech, až na zákonem stanovené výjimky.

ZSVM nabízí velmi pestrou, jemně odstupňovanou škálu způsobu, jak reagovat na kriminalitu mládeže a současně vyžaduje dobrou znalost specifik této věkové kategorie delikventní populace, ochotu k úzké spolupráci odborníků z různých oborů a schopnost překročit hranice jednoho právního odvětví (*Karabec, 2003*).

2.2 Postavení Probační a mediační služby v ČR

Probační a mediační služba byla zřízena zákonem č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě (dále jen zákon o PMS), s účinností od 1. ledna 2001. Jejím hlavním úkolem je provádět prvky probace a mediace v rozsahu zákona o PMS, zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů a zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (Žatecká, 2007). Co se podle zákona o PMS rozumí probací, jsem již také uvedla. V krátkosti tedy jen ještě zmíním, jak je v tomto zákoně vymezena mediace. Mediací se pro účely tohoto zákona rozumí: „mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediáci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.“ (§ 2 odst. 2 zákona č. 257/2000 Sb. o Probační a mediační službě). Probační a mediační služba navazuje na koncept restorativní justice. Představuje novou instituci v systému trestní politiky a vychází z vyváženého propojení a ze součinnosti dvou profesí – sociální práce a práva, zejména trestního. Usiluje o zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a současně organizuje a zajišťuje efektivní a důstojný výkon alternativních trestů a opatření s důrazem na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality.

Základní cíle činnosti PMS jsou:

- **Integrace pachatele** – Probační a mediační služba usiluje o začlenění obviněného resp. pachatele do života společnosti bez dalšího porušování zákonů. Integrace je proces, který směřuje k obnovení respektu obviněného k právnímu stavu společnosti, jeho uplatnění a seberealizaci.
- **Participace poškozeného** – Probační a mediační služba se snaží o zapojení poškozeného do „procesu“ vlastního odškodnění, o obnovení jeho pocitu bezpečí, integrity a důvěry ve spravedlnost.
- **Ochrana společnosti** – Probační a mediační služba přispívá k ochraně společnosti účinným řešením konfliktních a rizikových stavů spojených s trestním řízením a efektivním zajištěním realizace uložených alternativních trestů a opatření.

2.2.1 Probační činnosti

Mezi probační činnosti střediska PMS patří zejména zajištění výkonu a organizace dohledu probačního úředníka u soudem uložených alternativních trestů a opatření, jako je podmíněný trest spojený s dohledem, trest obecně prospěšných prací, podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody spojené s dohledem, trest zákazu vstupu na sportovní a jiné společenské akce, či propuštění z ochranného léčení rovněž spojené s dohledem (Štern, Ouředníčková, Doubravová 2010). Činnost PMS při zajištění podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody se nazývá parole. Je specifická proto, že pracovníci pracují s lidmi, kteří již byli nějakou dobu ve vězení.

Výkon trestu obecně prospěšných prací spadá také do oblasti probace, kdy středisko odpovídá za kontrolu výkonu tohoto trestu, za spolupráci s organizacemi umožňujícími tento výkon a za individuální práci s odsouzenými (Žatecká, 2007).

2.2.1.1 Probační dohled podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže

Dohledem probačního úředníka se podle tohoto zákona rozumí: „ pravidelné sledování chování mladistvého v jeho rodině a způsobu výchovného působení rodičů na něj, kontrola dodržování uloženého probačního programu a výchovných povinností a omezení uložených mladistvému soudem pro mládež a v přípravném řízení státním zástupcem nebo vyplývajících ze zákona a jeho pozitivní vedení probačním úředníkem k životu v souladu se zákonem.“ (§ 16 odst. 1 ZSVM č. 218/2003 Sb.)

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen „ZSVM“) umožňuje mladistvým uložit pouze tyto tři druhy opatření (§ 10 odst. 1):

- a) výchovná opatření,
- b) ochranná opatření a
- c) trestní patření.

„Účelem opatření vůči mladistvému je především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění.“ (§ 9 odst. 1 ZSVM č. 218/ 2003 Sb.). Dohled probačního úředníka se řadí k výchovným opatřením (§ 15 až § 20 ZVM), které mají rozhodující význam z hlediska usměrnění způsobu života mladistvého žádoucím směrem. Výchovná opatření jsou v podstatě nejmírnějším druhem opatření ukládaných mladistvým (Jelínek, 2010). S probačním dohledem by měly být spojené také další aktivity, jež by vedly k reintegraci mladistvého do společnosti a napravily jeho konfliktní stav spojený s trestným činem. Probační dohled nelze tedy redukovat pouze na dozor nad plněním soudem stanovených podmínek. Dohled zde plní funkce dvě, a to kontrolní (intenzivní kontrola chování mladistvého po určitou dobu) a sociálně odbornou (odborná pomoc a vedení motivující pachatele ke změně postoje a vyvarování se opětovného páčání trestné činnosti). Primární funkcí dohledu u mladistvých je řešení jeho aktuální situace a vedení jej k životu bez konfliktů (Žatecká, 2007). Dohled probačního úředníka tedy patří do systému výchovných opatření uplatnitelných vůči mladistvým pachatelům trestné činnosti. Jeho prvořadým cílem je zabránit recidivě trestné činnosti u mladistvého. Reintegrace mladistvého se týká nejen podpory k získání vhodného sociálního prostředí a s tím související uplatnění ve společnosti, ale také směřuje k odstranění konfliktů spojených se spáchaným trestným činem. Probační dohled vykonává Probační a mediační služba. Dohled probačního úředníka (§ 16 ZSVM) není spojen s určitým trestním opatřením (na rozdíl od dohledu podle trestního zákona). Proto mladistvý může být jednak vystaven dohledu probačního úředníka již v průběhu řízení (souhlasí-li s tím) a jednak může být dohled zostřen jakoukoli sankcí, pokud to její povaha povoluje. ZSVM však

neobsahuje žádnou specifickou možnost, jak mladistvého v případě porušování povinností v rámci dohledu probačního úředníka postihnout, proto má ukládání tohoto výchovného opatření smysl pouze zároveň s obecně prospěšnými pracemi a peněžitými opatřeními s podmíněným odkladem výkonu a v rámci podmíněných odsouzení (*Jelínek, 2010*).

Dohled probačního úředníka lze kombinovat i s ostatními výchovnými opatřeními a tím více konkretizovat působení na mladistvého.

Podle § 15 odst. 2 ZSVM výchovnými opatřeními jsou:

- a) dohled probačního úředníka,
- b) probační program,
- c) výchovné povinnosti,
- d) výchovná omezení,
- e) napomenutí s výstrahou.

Mezi taková výchovná opatření patří např. probační a resocializační program pro mladistvé pachatele, jež na ně aktivně působí při vytváření pozitivního postoje ke společnosti a případného odčinění následků trestného činu, ale působí na ně také preventivně, proti recidivě. Probační programy pomáhají také pachatelům drogově závislým, alkoholikům, gamblerům apod. a i tyto programy lze spojit s dalšími výchovnými omezeními (*Žatecká, 2007*). Právní úprava je k podle mě k mladistvým pachatelům více než příznivá a bezpochyby naplňuje principy restorativní justice. Dohled probačního úředníka u mladistvých není sice ještě zdaleka soudy plně využíván, ale postupně se tato situace zlepšuje. Domníváme se, že je to dobře, protože dohled u mladistvých má mnohem větší uplatnění než je tomu u dospělých pachatelů. Vnímáme to jako důležité zejména proto, že na mladistvého může mít ještě výchovné působení velký vliv.

3. Shrnutí

Problém kriminality mládeže je velmi palčivý problém. Centrální roli v řešení této problematiky hraje Probační a mediační služba, která vykonává dohled, je aktivní v rámci přípravného řízení a současně zajišťuje účast mladistvého v programech, jakými jsou např. Křižovatka. Tyto aktivity vykonává ve spolupráci s pracovníky OSPOD, a dalšími orgány činnými v trestním řízení. I přes tuto spolupráci hraje centrální roli právě tato instituce. Velkou a nezastupitelnou roli hraje právě při motivaci mladistvých pro vstup do programu – probačního typu, nebo preventivního typu. Rozlišení těchto programů je víceméně pouze formální. Program probačního typu je takový, který je akreditovaný Ministerstvem Spravedlnosti ČR a realizuje svou činnost podle tohoto akreditačního materiálu. Program preventivního typu, kterým je také Křižovatka, je programem, který funguje bez ohledu na akreditační manuál. I přesto může dosahovat velmi dobré kvality. Vše se dle našeho názoru odvíjí od koncepce programu a od pracovníků, kteří v programu figurují.

Provedení mladistvého skrze období, ve kterém spáchal trestný čin je tak dle našeho názoru velmi důležité. Mladistvý se opakovaně setkává s řadou velmi náročných situací – výslech na Policii ČR, konfrontace s trestným činem – v rodině, mezi spolužáky. Následně pak jednání s mnoha institucemi – OSPOD, PMS ČR a případně organizace, která realizuje preventivní, probační program.

4. Příklady dobré praxe

Honza (16 let)

Účast v preventivním programu Křižovatka byla Honzovi nařízena pracovníci Probační a mediační služby na základě rozhodnutí soudu. Honza se v 15 letech podílel na zneužití platebního prostředku. Spolu se spolužákem vybrali z bankomatu vyšší částku peněz z ukradené platební karty. Jak se časem ukázalo, Honza byl snadno ovlivnitelný jinými lidmi, co se se projevovalo i právě v trestném činu, z kterého byl obviněn. Jednalo se o jeho první trestní čin.

Honza byl spíše introvertní typ, nebyl zvyklý o sebe příliš mluvit. Na otázky pracovníce programu odpovídal velmi stroze, zvláště pak na osobní otázky týkající se jeho samotného nebo rodiny. Honza byl schopen mluvit s pracovníci o škole či sportu, na otázky mapující jeho vlastnosti, schopnosti či zájmy však často odpovídal “nevím”. Přesto se pracovníce nedomnívala, že by byl problém v Honzově ochotě sdělovat tyto informace. Naopak, Honzovo chování a odpovědi naznačovali, že jde spíše o otázku sebeobrazu a sebedůvěry, než jeho neochoty či nezájmu o kontakt s pracovníci. Honzovi se nedařilo sám sebe charakterizovat, ani po té, co mu to bylo dáno jako úkol na doma (kde by měl více času na promyšlení). Na dalším setkání byl však zcela schopný popsat charakteristické vlastnosti kamaráda či spolužačky, u sebe však stále tápal a nedařilo se mu najít vhodná slova.

Pracovnice se proto rozhodla využít techniku, při které se postupuje od obecného ke konkrétnímu. Nechala Honzu napsat 20 přídavných jmen, které vystihují lidské vlastnosti, jak pozitivní tak negativní. Po tom, co Honza vypsál seznam přídavných jmen, je měl za úkol roztrdit do 3 kategorií - pozitivní, negativní a ty, které se nedají jasně určit a záleží při nich na situaci. Pak s pracovníci ze seznamů vybírali vlastnosti, které by ho mohli nějak vystihovat. V závěru se klientovi podařilo vytvořit charakteristiku, která ho podle jeho vlastních slov „docela dobře“ vystihovala. Honza zde zmínil všechny tři kategorie vlastností. Pracovnice pak s Honzou tuto techniku dále prohlubovala a používala jí jako prostor pro další práci. S Honzou tak bylo možné mluvit o tom, kterých vlastností si sám na sobě cení, s kterými vlastnostmi by chtěl ještě pracovat (a proč) a které vlastnosti by si ještě chtěl osvojit. Honza sám přiznal, že o sebe nikdy takhle nepřemýšlel a že tímto způsobem nebyl zvyklý pracovat.

Pracovnici se tak za pomoci jednoduché techniky podařilo dostat k informacím o sebeobrazu klienta. Ty pak použila tak, aby Honza mohl více věřit ve své schopnosti, byl sebevědomější a díky tomu i méně ovlivnitelný svým okolím. Současně si také upevnila vztah s Honzou a zvýšila jeho schopnost sebereflexe.

Petr (20 let)

Petr se dopustil trestného činu výtržnictví (poškození tramvajové zastávky). Jednalo se již o jeho druhý trestní čin. Na základě této skutečnosti mu byl státním zástupcem nařízen trest v podobě dohledu Probačního pracovníka po dobu 12 měsíců. V rámci dohledového plánu bylo s Petrem domluveno, že bude dobrovolně absolvovat preventivní program Křižovatka.

Petr měl od počátku velké problémy s docházkou, a to i přesto, že měl, podle vlastních slov, velký zájem program úspěšně dokončit. Petr si přál za „tím vším“ udělat tlustou čáru. Na základě spolupráce s pracovníci se postupně ukázalo, že Petrovu docházku do programu do značné míry ovlivňoval jeho otec, resp. otcův nezájem o synův program. Vzhledem k tomu, že Petr neměl stálou práci, často musel vypomáhat otci v rodinném obchodě. To se ukázalo jako hlavní důvod, proč Petr tak často rušil dohodnuté termíny individuálních setkání. Když jsme s Petrem toto téma otevřeli, ukázalo se, že otec účast v programu nepokládá za důležitou. Otec byl toho názoru, že Petr si své problémy způsobil sám, svým neodpovědným chováním, a proto ho důsledky tohoto chování, tedy jeho docházka do programu, nezajímá. Při úkolování Petra v obchodě, otec nebral ohled na termíny dohodnutých individuálních setkání s pracovníci. Petr tak byl často nucen si vybírat si mezi účastí v programu a práci u otce. Jelikož se Petr snažil s otcem vycházet dobře, byl pro něj tento výběr velmi náročný a nedokázal si tak obhájit svou účast v programu.

Vzhledem k tomu, že Petr otevřeně mluvil o tom, že chce program dokončit, zaměřil se společně s pracovníci na téma stanovování si svých priorit a vymezení si své role v mezilidských vztazích, zvláště pak ve vztahu k otci. Současně bylo Petrovi nabídnuto, aby se jednoho individuálního setkání zúčastnili i jeho rodiče. Petr souhlasil. S Petrem a jeho rodiči tak mohly být probrány povinnosti vyplývající ze synovy účasti v programu, možné důsledky jeho neúspěšného dokončení (změna trestu na trest obecně prospěšných prací) a současně také vztah mezi otcem a synem. Otec po této schůzce začal brát více ohledu na synovi povinnosti, což umožnilo Petrovi docházet do programu pravidelněji. To umožnilo se mimo jiné více zaměřit na témata, která byla pro Petra aktuálně důležitá (osamostatnění se, nalezení vlastního bydlení, stálé práce apod.). Petrovi se nakonec podařilo program úspěšně dokončit. Později si také sám našel práci číšníka. Na základě dobré spolupráce s Petrem se pracovník PMS rozhodl podat návrh na snížení dohledu z 12 měsíců na 6 měsíců.

Jakub (15 let)

Jakub byl do preventivního programu Křižovatka doporučen sociální kurátorkou, ke které již několik let společně s matkou docházel. Důvodem Jakubova zařazení do programu byla situace, kdy se v domě dědečka, sousedícího s domem matky a Jakuba, ztratila velká suma peněz (60 tisíc). Matka ani dědeček ztrátu peněz nikde nehlásili. Jakub do programu docházel dobrovolně, tzn. program mu nebyl nařízen.

Od začátku spolupráce s Jakubem bylo znát, že docházka do programu je pro něj příjemná a má velký zájem o spolupráci. Tato jeho motivace program úspěšně dokončit, souvisela s Kubovým zájmem „očistit své jméno“ před rodinou a urovnat napjaté vztahy s matkou a dědečkem. V rámci spolupráce se ukázalo, že Kuba se přímo nepodílel na krádeži peněz, často však k sobě domů zval starší známé, kteří u něj hráli Xbox a kouřili na zahradě. Kuba je bral jako své kamarády a důvěřoval jim, díky tomu měli přístup jak do domu matky, tak dědečka. Kuba o krádeži peněz nevěděl.

Při práci se pracovnice s Jakubem zaměřila na dvě hlavní témata: zapojení rodiny do procesu řešení vzniklé situace a zmapování Kubových vztahů s vrstevníky. Spolupráce s rodinou byla zpočátku obtížná. Dlouhou dobu se pracovníci nedařilo s maminkou a dědečkem účast na programu domluvit, protože program vnímali jako „trest“ pro Kubu a ne pro sebe. Pracovnice se proto v tomto obrátila na kurátorku rodiny, kterou maminka brala jako významnou osobu. Společně se pak snažili rodinu Jakuba do spolupráce přizvat. Později se to podařilo a proběhla 3 setkání, kterých se účastnila maminka, dědeček a mladší bratr Jakuba. Prostor, který rodina dostala, se tak mohl využít pro sdílení pocitů (pozitivních i negativních), hledání řešení, které je pro všechny strany schůdné (splácení dluhu) nebo stanovení pravidel pro další společné fungování (cizí návštěvy v domě, vstup do dědova domu). Maminka Jakuba zde také měla prostor říci, že by potřebovala i nějakou formu podpory pro sebe, protože toho je na ní nyní moc (nároky práce, starost o 2 děti, atmosféra na vesnici, pocity viny vůči dědečkovi apod.). Pracovnice programu nabídla matce kontakty na psychologa a rodinnou poradnu. Dědeček Kuby navrhl, aby s ním Kuba trávil pravidelně více času při práci na zahradě, kde by měli i možnost si více popovídat a lépe se poznat.

Zbytek setkání věnovala pracovnice prostor Kubovy a jeho vlastním tématům. V rámci této spolupráce se zaměřili na vztahy s kamarády a mladším bratrem, práci s hranicemi ve vztahu k blízkým lidem, otázky důvěry a nedůvěry, sebevědomí či plánů do budoucna (výběr školy). Na konci spolupráce bylo všemi zúčastněnými zhodnoceno, že společná setkání napomohla zlepšit atmosféru v rodině a schopnost lépe reagovat na vzniklou situaci. Současně se podařilo zkontaktovat další odborníky, kteří mohou rodinu Kuby dále podporovat. Kuba program úspěšně dokončil. Po jeho skončení měl

zájem o další spolupráci. Z nabízených aktivit si Kuba vybral možnost docházet do Nízokoprahového zařízení, kde mohl být v kontaktu s dalšími mladými lidmi. Sociální kurátorka s rodinou dále pracuje.

Všichni výše zmínění klienti byli zapojeni do preventivního programu „Křižovatka“. Tento program byl určen mladým lidem od 15 do 24 let, kteří se dostali do konfliktu se zákonem, tzn. že spáchali nějaký trestný čin, nebo k takovému jednání směřovali, tím, že se pohybovali na hraně zákona. Mezi charakteristické obtíže klientů zapojených do programu „Křižovatka“ patřilo problematické chování, které se projevuje v rodině (vztahy s rodiči, sourozenci, dětmi), ve škole /práci (absence, experimentování s drogami, agresivní projevy, konflikty s autoritami), s vrstevníky (nedostatek kamarádů, problematika sebehodnocení, šikana, nároky skupiny ve vztahu k jedinci) a ve vztahu k dalším institucím (neplnění domluvených požadavků, vznik dalších sociálně právních problémů). Klienti v rámci programu absolvovali 30h individuální práce s psychologem nebo sociálním pracovníkem. Program byl realizován ve spolupráci s Probační a mediační službou Brno, státními zástupci, soudci, pracovníky Orgánu sociálně právní ochrany dětí, sociálními kurátory, výchovnými poradci apod.

5. Literatura

1. Barry, C. T., Grafeman, S. J., Adler, K. K., & Pickard, J. D. (2007). The relations among narcissism, self-esteem, and delinquency in a sample of at-risk adolescents. *Journal of Adolescence*, 30, 933–942.
2. Ben – Zur, H., & Zeidner, M. (2009). Threat to life and risk – taking behaviors: A review of empirical findings and explanatory models. *Personality and Social Psychology Review*, 13, (2), 109–128.
3. Beyth - Marom, R., Austin, L., Fischhoff, B., Palmgren, C., & Jacobs - Quadrel, M. (1993). Perceived consequences of risky behaviors: Adults and adolescents. *Developmental Psychology*, 29, 549–563.
4. Bock, G. R., & Goode, J. A. (eds.) (1996). *Genetics of Criminal and Antisocial Behavior*. Chichester: John Wiley & Sons.
5. Brown, B. (2004). Adolescents' relationships with peers. In: Lerner, R. M., & Steinberg, L. (2004). *Handbook of adolescent psychology* (pp. 363 –394). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
6. Burton, L. M., Garrett – Peters, & Eaton, S. C. (2004). „More than good quotations“ How ethnography informs knowledge on adolescent development and context. In: Lerner, R. M., & Steinberg, L. (2004). *Handbook of adolescent psychology* (pp. 55–93). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
7. Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T., Mill, J., Martin, J., Craig, I., Taylor, A., & Poulton, R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297, 851–854.
8. Ciairano, S. (2004). Risk behaviour in adolescence: Drug use and sexual activity in Italy and The Netherlands. Groningen:Stichting Kinderstudies Publisher.
9. Compas, B. E. (2004). Process of risk and resilience during adolescence. *Linking Contexts and Individuals*. In: Lerner, R. M., & Steinberg, L. (2004). *Handbook of adolescent psychology* (pp. 263–296). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
10. Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993–1002.
11. Čírtková, L. (2003). Dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých. *Kriminalistika*, 36, (4), 241–249.
12. Čírtková, L. (2011). Delikventní mládež z pohledu současné forenzní psychologie. In: *Sborník příspěvků z konference „Perspektivy práce s delikventní mládeží Brno 25. – 26.5.2011“*. Brno: Ratolest Brno.
13. Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In: Pepler, D. J., & Rubin, K. H. (Eds.) (1991). *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 201–218). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
14. Duncan, S. C., Duncan, T. E., & Strycker, L. A. (2002). A multilevel analysis of neighborhood context and youth alcohol and drug problem. *Prevention science*, 3, 125 – 133.
15. Dworkin, J. (2005). Risk taking as developmentally appropriate experimentation for college students. *Journal of Adolescent Research*, 20, 219 – 241.
16. Erikson, E. H. (1999). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
17. Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
18. Fite, P. J., Raine, A., Stouthamer - Loeber, M., Loeber, R., & Pardini, D. A. (2010). Reactive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal Justice and Behavior*, 37, 141 - 157.
19. Fontaine, R. G. (2007). Disentangling the psychology and law of instrumental and reactive subtypes of aggression. *Psychology, Public Policy, and Law*, 13, 143–165.
20. Gardner, M., & Steinberg, L. (2005). Peer Influence on risk-taking, risk preference, and risky decision-making in adolescence and adulthood: An experimental study. *Developmental Psychology*, 41, (4), 625 – 635.
21. Gullone, E., Paul, J., & Moore, S. M. (2000). A validation study of the adolescent risk-taking questionnaire. *Behaviour Change*, 17, 143 – 155.
22. Havighurst, R. J. (1987). Adolescent Culture and Subculture. In: Van Hasselt, V. B., & Hersen, M. (1987): *Handbook of adolescent psychology*. New York: Pergamon Press.
23. Hubbard, J. A., Dodge, K. A., Cillessen, A. H. N., Coie, J. D., & Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 268 – 280.

24. Hendry, L. B., & Kloep, M. (2002). *Life-span development: Resources, challenges and risks*. London: Thomas Learning.
25. Chung, I. - J., Hill, K. G., Hawkins, J. D., Gilchrist, L. D., & Nagin, D. S. (2002). Childhood predictors of offense trajectories. *Journal of research in crime and delinquency*, 39, 60 – 92.
26. Irwin, C. E., Igra, V., Eyre, S., & Millstein, S. (1997). Risk-taking Behavior in Adolescents: The Paradigm. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 817, 1 – 35.
27. Jelínek, J. (2010). *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges.
28. Jessor, R., & Jessor, S. L. (1977). *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
29. Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12, 597 – 605.
30. Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M., Dong, Q., Zhang, H., & Wang, Ch. (2003). Adolescent problem behavior in China and the United States: A cross-national study of psychosocial protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 13, (3), 329 – 360. doi:10.1111/1532-7795.1303004
31. Jessor, R., van Den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F. M., & Turbin, M. S. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology*, 31, (6), 923 – 933.
32. Langman, P. (2009). Rampage school shooters: A typology. *Aggression and Violent behavior*, 14, 79 – 86.
33. Karabec, Z. (2003). *Restorativní justice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
34. Kreager, D. A., Rulison, K., & Moody, J. (2011). Delinquency and the structure of adolescent peer groups. *Criminology*, 49, 95 – 127.
35. Kroger, J. (2007). *Identity development. Adolescence through adulthood (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage publications.
36. Kuchta, J. (2005). *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H.Beck.
37. Labáth, V. a kol. (2001). *Riziková mládež*. Praha: Slon.
38. Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: Selected theoretical papers*. New York: Harper & Row.
39. Lightfoot, C. (1997). *The culture of adolescent risk taking*. New York: Guilford Press.
40. Loeber, R., & Farrington, D. P., (2000). Young children who commit crime: epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12, 737 – 762.
41. Lynne-Landsman, S. D., Graber, J. A., Nichols, T. R., & Botvin, G. J. (2011). Trajectories of aggression, delinquency, and substance use across middle school among urban, minority adolescents. *Aggressive Behavior*, 37, 161 – 176.
42. Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
43. Maldonado – Molina, M. M., Piguero, A. R., Jennings, W. G., Bird, H., & Canino, G. (2009). Trajectories of delinquency among Puerto Rican Children and adolescents at two sites. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 46, (2), 144 – 181.
44. Martinez, M. A., Zeichner, A., Reidy, D. E., & Miller, J. D. (2008). Narcissism and displaced aggression: Effects of positive, negative, and delayed feedback. *Personality and Individual Differences*, 44, 140 – 149.
45. Matoušek, O., & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
46. McGloin, J. M. (2009). Delinquency Balance: Revitalising peer influence. *Criminology*, 47, 439 – 477.
47. Merton, R. K. (1957). *Social theory and social structure (rev. ed.)*. New York: Free Press.
48. Michael, K., Ben – Zur, H., (2007). Risk-taking among adolescents: Associations with social and affective factors. *Journal of Adolescence*, 30, (1), 17 – 31.
49. Millstein, S. G., & Halpern - Felsher, B. L. (2002). Perceptions of risk and vulnerability. *Journal of Adolescent Health*, 31, 10 – 27.
50. Mioviský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., & Novák, P. (Eds.). (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Tišnov: Sdružení SCAN.
51. Moffitt, T. E. (2006). Life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In: Cicchetti, D. & Cohen, D. (Eds.). (2006). *Developmental Psychopathology (Second Edition)* (pp. 570 – 598). New York: Wiley.

53. Moffitt, T. E., Caspi, A., Rutter, M., & Silva, P. A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the dunedin longitudinal study*. Cambridge: Cambridge university press.
54. Piquero, A., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm. In: Tonry, M. (Ed.) (2003). *Crime and justice: A review of research* (pp. 359 – 506). Chicago: University of Chicago Press.
55. Piquero, A. R., Daigle, L. E., Gibson, Ch., Piquero, N. L., & Tibbetts, S. G. (2007). Are life – course – persistent offenders at risk for adverse health outcomes? *Journal in crime and delinquency*, 44, 185 – 207.
56. Priest, S., & Gass, M. A. (1997). *Effective leadership in adventure programming*. Champaign: Human Kinetics.
57. Reyna, V. F., & Farley, F. (2006). Risk and rationality in adolescent decision making. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 1 – 44.
58. Rotter, J. B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall.
59. Rotter, J. B. (1982). *The development and application of social learning theory: Selected papers*. New York: Praeger.
60. Steinberg, L. (2004). Risk-taking in adolescence: What changes, and why? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021, 51 – 58.
61. Taylor, J., Malone, S., Iacano, W. G., & McGue, M. (2002). Development of substance dependence in two delinquency subgroups and nodelinquency from a male twin sample. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41, 386 – 393.
62. Štern, P., Ouředníčková, L., Doubravová, D. (2010). *Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů*. Praha: Portál.
63. Thornberry, T. P., Krohn, M. D., Lizotte, A. J., Smith, C. A., & Tobin, K. (2003). *Gangs and Delinquency in Developmental Perspective*. New York, NY: Cambridge University Press.
64. Underwood, M. K. (2003). *Social Aggression among Girls (Guilford Series On Social And Emotional Development)*. New York: The Guilford Press
65. Vágnerová, M. (2008). *Psychopatie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
66. Vitaro, F., Brendgen, M., & Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 12 – 19.
67. Warr, M. (2002). *Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
68. Webster, G. D., Kirkpatrick, L. A., Nezlek, J. B., Smith, C. V., & Paddock, E. L. (2007). Different slopes for different folks: Self-esteem instability and gender as moderators of the relationship between self-esteem and attitudinal aggression. *Self and Identity*, 6, 74 – 94.
69. Wild, L. G., Flisber, A. J., Bhana, A., & Lombard, C. (2004). Associations among adolescent risk behaviors and self-esteem in six domains. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, (8), 1454 - 1467.
70. Wilson, M., & Daly, M. (1985). Competitiveness, Risk Taking, and Violence: The Young Male Syndrome. *Ethology and Sociobiology*, 6, 59 – 73.
71. Zuckerman, M. (2007). *Sensation seeking and risky behavior*. Washington, DC: American Psychological Association.
72. Zuckerman, M. (1979). *Beyond the optimal level of arousal*. London: Erlbaum.
73. Zuckerman, M., & Buchsbaum, M. S., Murphy, D. L. (1980). Sensation Seeking and its Biological Correlates. *Psychological Bulletin*, 88, (1), 187 - 214.
74. Zuckerman, M., & Kuhlman, D. M. (2000). Personality and risk-taking: common biosocial factors. *Journal of Personality* 68, 999 – 1029.
75. Žatecká, E. (2007). *Postavení a úkoly Probační a mediální služby*. Ostrava: Key Publishing.

Křížovatka je preventivní program, který je určen mladistvým a mladým dospělým ve věku 15–24 let, kteří se dostali do konfliktu se zákonem, či k takovému chování směřují. Posláním programu je zmírnit negativní dopady konfliktu se zákonem na mladé klienty, snížit riziko opakování jejich trestné činnosti a působit preventivně proti rozvoji sociálně patologických jevů. Dalším cílem programu je pak také zlepšovat provázanost jednotlivých institucí, které s touto cílovou skupinou pracují.

RATOLEST BRNO, občanské sdružení, je nestátní nezisková organizace založená v roce 1995. Jejím posláním je pomáhat sociálně znevýhodněným dětem, mladým lidem a rodinám řešit jejich nepříznivou situaci anebo jí předcházet tak, aby měli rovné šance žít kvalitní život a začlenit se do společnosti. V rámci naší činnosti podporujeme a rozvíjíme dobrovolnictví.

RATOLEST BRNO, občanské sdružení
třída Kpt. Jaroše 7b, 602 00 Brno
www.ratolest.cz
www.facebook.com/ratolestbrno